

УДК 343.2(100)

М. І. Хавронюк,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Акцентується увага на необхідності врахування у кримінальному праві України досягнень європейської і світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства. Автор пропонує здійснювати компаративістські (порівняльні) дослідження і враховувати їх результати в законотворчій діяльності, в процесі інтерпретації і при застосуванні кримінального законодавства.

Ключові слова: *правова система, гармонізація кримінального законодавства, кримінально-правова компаративістика.*

Реальністю сьогодення є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й із відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем: українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих нам досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики і положень кримінального законодавства інших держав; новели в українському кримінальному законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень зарубіжних учених; кримінально-правові норми в Україні застосовуються з урахуванням певною мірою того, як аналогічні норми застосовуються в інших державах; учені-криміналісти різних країн на міжнародних конференціях діляться між собою досвідом викладання кримінального права як навчальної дисципліни; населення різних країн, буваючи за кордоном особисто або отримуючи із ЗМІ новини з-за кордону, не лише дивується кримінально-правовій культурі населення інших країн, а часто і переймає її найкращі зразки та підштовхує національних законодавців до зміни тих чи інших законів про кримінальну від-

повідальність.

Отже, кримінальне право України з метою досягнення найвищої ефективності його норм повинно враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства. Для цього важливо здійснювати компаративістські (порівняльні) дослідження і вміло розпоряджатися їх результатами в законотворчій діяльності, а також під час інтерпретації і застосування положень кримінального законодавства.

У Європі взаємний інтерес до іноземного кримінального права проявився ще в середині XIX ст. У 1852 р. в Італії було видано фундаментальну три томну працю Л. Дзуппета «Повний курс порівняльного кримінального законодавства», в якому автор за тематичним принципом провів аналіз кримінального законодавства кількох європейських країн. У 1894 і 1899 рр. в Німеччині за редакцією Ліста і Крузена вийшло двотомне видання «Сучасне кримінальне законодавство в порівняльному викладенні». У 1955 р. у ФРН почалась публікація багатотомного видання, що містило нариси кримінального права деяких держав (у 1957 р. воно частково перекладалось і видавалось російською мовою у «Видавництві іноземної літератури»). У Франції двома виданнями в 1995 і 2002 рр. вийшла монографія французького пеналіста Ж. Праделя «Порівняльне кримінальне право». У ній досліджене законодавство Франції, Німеччини, Італії, Англії, США, Канади, Швейцарії¹.

В імператорській Росії у XVIII–XIX ст. і на початку XX ст. кримінальне законодавство держав Європи вельми часто було предметом зацікавленості науковців. У зв'язку із цим видані переклади як відповідних актів такого законодавства², так і праць європейських криміналістів³, а також спеціальні до-

¹ Див.: Додонов, В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть [Текст] : монография / В. Н. Додонов ; под общ. ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 3–4.

² Див.: Уголовное уложение для Северо-Германского союза 31 мая 1870 [Текст]. – СПб., 1871; Финляндское уголовное уложение и относящиеся к нему узаконения [Текст] / предисл. Н. Д. Сергеевского. – СПб., 1907.

³ Див.: Блэкстон, У. Истолкование английских законов г. Блэкстона, переведенное по высочайшему повелению великой законодательницы всероссийской [Текст]. Кн. 1–3 / У. Блэкстон. – М., 1781; Беккарий Цезарь. Беккария рассуждение о преступлениях и наказаниях [Текст] / Беккарий Цезарь. – СПб., 1803; Стифен

слідження вітчизняних криміналістів⁴. Деякі з них навіть перевидаються дотепер за допомогою можливостей Інтернету⁵. Особливо треба відзначити працю київського професора С. Й. Богородського⁶, в якій у порівняльному аспекті на основі австрійських, французьких та німецьких кодексів з'ясовувалися всі основні питання матеріального кримінального права: поняття злочину і проступку; готування і замах; умисел і необережність; сукупність і повторність злочинів; співучасть; осудність; обставини, через які покарання скасовується та пом'якшується; система покарань; правила визначення покарань; межі судового розсуду; давність; заходи, що стосуються малолітніх злочинців.

У працях із кримінального права, як правило, використовувалися зарубіжні джерела. Наприклад, С. В. Познишев у своєму підручнику постійно посилається на праці німецьких, австрійських, французьких криміналістів, тим самим підкреслюючи, що основні проблеми кримінального права незалежно від існування відмінностей у кримінальному законодавстві різних держав є однаковими⁷.

Україна також мала непогану традицію проведення порівняльно-правових досліджень. На необхідність упровадження порівняльних засад дослідження права ще у XVIII ст. указував українець, перший професор права

Джемс. Уголовное право Англии в кратком очертании [Текст] / Стифен Джемс. – СПб., 1865; Ферри Энрико. Преступления и преступники в науке и в жизни [Текст] / Ферри Энрико. – Одесса, 1890; Ломброзо. Преступление [Текст] / Ломброзо. – СПб., 1900; Ломброзо Ляски. Политическая преступность и революция по отношению к праву, уголовной антропологии и государственной науке [Текст] / Ломброзо Ляски. – СПб., 1906; Тард, Г. Преступник и преступление [Текст] / Г. Тард. – М., 1906; Черри, Р. Развитие карательной власти в древних общинах [Текст] / Р. Черри. – СПб., 1907; Тард, Г. Сравнительная преступность [Текст] / Г. Тард. – М., 1907; Ферри, Э. Уголовная социология [Текст] / Э. Ферри. – М., 1908.

⁴ Див.: Белогриц-Котляревский, Л. С. Преступления против религии в важнейших государствах Запада [Текст] / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Ярославль, 1886; Владимирский-Буданов, М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве [Текст] / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев, 1868; Кадмик, Н. Философия убийства. (Очерки средневековья Италии и Лангедока) [Текст] / Н. Кадмик. – М., 1913; Пионтковский, А. А. Условное осуждение в Германском и Австрийском проектах Уголовных уложений [Текст] / А. А. Пионтковский. – М., 1911; Він же. Условное осуждение в Норвегии [Текст] / А. А. Пионтковский. – Одесса, 1895; Пржевальский, В. В. Объединение уголовного законодательства в Швейцарии [Текст] / В. В. Пржевальский. – М., 1894.

⁵ Див.: Учебник немецкого уголовного права (Часть общая) А. Ф. Бернера [Електронний ресурс]. – Т. І. 1867. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum3264>. – Заголовок з екрана.

⁶ Богородский, С. О. Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII века [Текст] / С. О. Богородский. – Киев, 1862. – Т. 1, Т. 2.

⁷ Познышев, С. В. Основные начала науки уголовного права [Текст]. Вып. второй / С. В. Познышев. – М., 1909.

в Російській імперії С. Ю. Десницький. Україна дала світу таких видатних компаративістів, як М. М. Ковалевський, В. М. Корецький та ін.⁸ Харківський компаративіст М. О. Максимейко ще наприкінці ХІХ ст. визначив, що схожість правових систем різних держав виникає через загальність їх походження, запозичання, які відбуваються між ними, та ідентичність умов життя і потреб населення⁹. О. Ф. Кістяківський присвятив значну частину виданого у Києві підручника з кримінального права розгляду всіх існуючих на той час у світі кримінально-правових теорій¹⁰.

За часів СРСР генезис та стан кримінального законодавства так званих тоді «капіталістичних» («буржуазних», «імперіалістичних») держав Європи досліджувалися не так часто. Опубліковані переклади праць зарубіжних «капіталістичних» криміналістів були надзвичайною рідкістю¹¹, так само як і видання актів указанного законодавства в СРСР¹². Саме це законодавство, якщо і досліджувалось, то переважно критично. Адже продираючись крізь хаші претензій ідеологічного характеру, часто буває важко знайти в більшості праць щось схвальне, позитивне (про що свідчать навіть і назви деяких із них). Монографічних праць серед них не так багато¹³. Дійсно, наві-

⁸ Див.: Кресін, О. В. Порівняльне правознавство в Україні: сучасна проблематика та перспективи розвитку [Текст] / О. В. Кресін // Міжнародне право і національне законодавство : зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 55–56.

⁹ Цит. за: Кравчук, М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права [Текст] : навч. посіб. / М. В. Кравчук – 3-тє вид. – Тернопіль, 2002. – С. 18.

¹⁰ Кістяковский, А. Ф. Элементарный учебникъ Общаго уголовного права съ подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовного законодательства. Часть Общая [Текст] / А. Ф. Кістяковский. – Киев, 1891. – С. 133–173.

¹¹ Див.: Ансель, М. Новая социальная защита (гуманистическое движение в уголовной политике) [Текст] / М. Ансель. – М., 1970; Анденес, И. Наказание и предупреждение преступлений [Текст] / И. Анденес. – М., 1979; Бундесон Улла. Надзор за отбывающими наказание на свободе [Текст] / Бундесон Улла. – М., 1979; Бжезинский, В. Правовая охрана окружающей среды [Текст] / В. Бжезинский. – М., 1979.

¹² Див.: Итальянский Уголовный кодекс 1930 г. [Текст]. – М., 1941; Современное зарубежное уголовное право [Текст] : в 3 т. – М., 1957–1961; Уголовное право Федеративной Республики Германии [Текст]. – М., 1981.

¹³ Див.: Утевский, Б. С. История уголовного права буржуазных государств [Текст] / Б. С. Утевский. – М., 1950; Шаргородский, М. Д. Современное буржуазное уголовное законодательство и право [Текст] / М. Д. Шаргородский. – М., 1961; Пионтковский, А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория [Текст] / А. А. Пионтковский. – М., 1963; Лясс, Н. В. Нормативная теория в современном буржуазном уголовном праве [Текст] / Н. В. Лясс. – Л., 1963; Рарог, А. И. Основные принципы уголовного права ФРГ: (Критический анализ) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. И. Рарог. – М., 1966; Иконому, В. К. Реакционная сущность уголовного права Греции после второй мировой войны [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. К. Иконому. – Ташкент, 1967; Гришаев, П. И. Политическая сущность уголовного

що ж вивчати буржуазне кримінальне право, якщо «найбільш гнусні злочини експлуататорських класів або загалом не вважаються злочинами, або, якщо і підходять під ті чи інші параграфи кримінального закону, залишаються, за загальним правилом, безкарними»?¹⁴ Ще менше серед указаних праць – виданих в Україні.¹⁵

У підручниках того часу змістовний аналіз відповідних кримінально-правових приписів часто не здійснювався, а у розділах і главах із характерними назвами (як-от: «Антинародний характер буржуазного кримінального права», «Реакційна сутність буржуазного кримінального права») викладалися думки основоположників марксизму-ленінізму про буржуазне кримінальне право, а так само йшлося про кримінальне право імперіалістичних держав як про «одне із знарядь придушення політичних противників буржуазії»¹⁶. Таким же чином можна охарактеризувати й інші роботи¹⁷, а тому звертатися до їх змісту надалі не будемо.

Вигідно відрізняються відсутністю надто нав'язливої ідеологізованості

права современных империалистических государств [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / П. И. Гришаев. – М., 1968; Шупилов, В. П. Институт пробаии в уголовном праве Англии и США [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. П. Шупилов. – М., 1968; Гришаев, П. И. Ответственность за государственные преступления по уголовному законодательству ФРГ [Текст] / П. И. Гришаев. – М., 1970; Слободкин, Ю. М. Соучастие по уголовному праву ФРГ: (Критический анализ) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. М. Слободкин. – М., 1972; Калинин, Ю. В. Реакционная сущность буржуазного уголовного законодательства: (Общегуголовные преступления) [Текст] / Ю. В. Калинин, В. А. Шкурко. – Минск, 1974; Коробков, Г. Д. Обстоятельства, освобождающие от наказания по уголовному праву ФРГ [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. Д. Коробков. – М., 1974; Лясс, Н. В. Проблемы вины и уголовной ответственности в современных буржуазных теориях [Текст] / Н. В. Лясс. – Л., 1977; Калинин, Ю. В. Классовая сущность буржуазного уголовного законодательства об ответственности за общегуголовные преступления [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ю. В. Калинин. – М., 1979; Бельсон, Я. М. Карательный механизм современных буржуазных государств [Текст] / Я. М. Бельсон. – М., 1980.

¹⁴ Пионтковский, А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву [Текст] / А. А. Пионтковский. – М., 1961. – С. 16.

¹⁵ Див.: Оксамытний, В. В. Система наказания по уголовному праву Англии [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Оксамытний. – К., 1973; Він же. Система уголовных наказаний в Англии [Текст] / В. В. Оксамытний. – Киев, 1977; Брайнин, Я. М. Источники уголовного права капиталистических государств [Текст] / Я. М. Брайнин. – Киев, 1970.

¹⁶ Уголовное право. Часть Общая [Текст] : учебник. – М., 1966. – С. 470–503.

¹⁷ Див.: Калинин, Ю. В. Классовая сущность уголовного законодательства современных капиталистических стран [Текст] / Ю. В. Калинин. – Минск, 1981; Продль, Г. Преступление без наказания: Буржуазная юстиция на службе бизнеса [Текст] / Г. Продль. – М., 1981; Решетников, Ф. М. Буржуазное уголовное право – орудие защиты частной собственности [Текст] / Ф. М. Решетников. – М., 1982; Воронин, Ю. А. Тенденции современной буржуазной уголовной политики: (Уголовно-правовые аспекты) [Текст] / Ю. А. Воронин. – Воронеж, 1983.

хіба що кілька праць із проблем кримінального права зарубіжних держав¹⁸. До таких праць того часу можна віднести і спеціальне дослідження відомого українського вченого С. С. Яценка¹⁹. Але інших таких досліджень указаної тематики в Україні, на жаль, не було.

Дещо більше уваги – у даному випадку позитивної – приділялося кримінальному законодавству соціалістичних держав Європи (хоча цих держав було набагато менше, ніж капіталістичних). Були видані кримінальні кодекси майже всіх цих держав,²⁰ і вони були значно краще проаналізовані²¹. Проте запозичень із них практично не робилось – це могло поставити під сумнів той

¹⁸ Див.: Уголовное право зарубежных государств [Текст] : в 4 вып. – М., 1971–1975. – Вып. 1 : Источники уголовного права. – 1971 ; Вып. 2 : Понятие преступления и вина. – 1972 ; Вып. 3 : Стадии преступления и соучастие. – 1973 ; Вып. 4 : Наказание. – 1975; Кузнецова, Н. Уголовное право ФРГ [Текст] / Н. Кузнецова, Л. Вельцель. – М., 1980; Марущенко, В. В. Основания уголовной ответственности по законодательству Австрии [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Марущенко. – М., 1982; Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права [Текст]. – М., 1991.

¹⁹ Яценко, С. С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. (Сравнительно-правовое исследование) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / С. С. Яценко. – Киев, 1988.

²⁰ Див.: Чехословацкая Социалистическая Республика: Уголовное законодательство зарубежных социалистических государств [Текст]. – М., 1961; Румынская Народная Республика: Уголовное законодательство зарубежных социалистических государств [Текст]. – М., 1962; Уголовный кодекс Народной Республики Болгарии [Текст]. – М., 1970; Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы ГДР [Текст]. – М., 1972; Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Польской Народной Республики [Текст]. – М., 1973.

²¹ Див.: Алексеев, Н. С. Основы уголовного права Германской Демократической Республики [Текст] / Н. С. Алексеев. – Л., 1960; Він же. Кодификация уголовного законодательства двух германских государств (ГДР и ФРГ) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. С. Алексеев. – М., 1962; Гельфер, М. А. Основные черты уголовного права зарубежных социалистических государств Европы: (Вопросы Общей части) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / М. А. Гельфер. – М., 1965; Гельфер, М. А. Основные вопросы Общей части уголовного права зарубежных социалистических государств [Текст] / М. А. Гельфер. – М., 1972; Самошин, П. И. Система уголовной ответственности по законодательству ГДР [Текст] / П. И. Самошин. – М., 1972; Гельфер, М. А. Уголовное право зарубежных социалистических государств [Текст] / М. А. Гельфер. – М., 1973; Лазарев, А. М. Ответственность несовершеннолетних по болгарскому уголовному законодательству [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. М. Лазарев. – М., 1973; Дживага, О. Ф. Основные этапы развития уголовного законодательства Германской Демократической Республики (1945–1968 гг.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Ф. Дживага. – М., 1974; Ненов, И. Новое уголовное законодательство Народной Республики Болгарии. Новое уголовное законодательство зарубежных социалистических стран Европы [Текст] / И. Ненов. – М., 1974. – С. 55–113; Фодор, И. Основные принципы, категории и институты нового Уголовного кодекса Социалистической Республики Румынии. Новое уголовное законодательство зарубежных социалистических стран Европы [Текст] / И. Фодор. – М., 1974. – С. 242–287; Квелидзе, С. А. Ответственность за преступления в области техники безопасности по законодательству европейских социалистических государств [Текст] / С. А. Квелидзе. – М., 1977; Ответственность за должностные преступления по законодательству социалистических стран [Текст]. – М., 1977; Гельфер, М. А. Уголовное право зарубежных социалистических стран: Часть Особенная [Текст] / М. А. Гельфер. – М., 1978; Махоткин, В. П. Наказания, не связанные с лишением свободы, по советскому уголовному праву и уголовному праву других социалистических стран [Текст] / В. П. Махоткин. – М., 1978; Ответственность за преступления против правосудия по законодательству социалистических стран [Текст]. – М., 1978; Рашковская, Ш. С. Преступления против правосудия по уголовному законодательству зарубежных европейских социалистических государств [Текст] / Ш. С. Рашковская. – М., 1978; Гельфер, М. А. Ответственность за преступления против социалистической собственности по законодательству зарубежных социалистических стран [Текст] / М. А. Гельфер. – Горький, 1979.

непорушний факт, що радянські кримінальні кодекси є найпрогресивнішими.

У 1990-х і в першій половині 2000-х рр. кримінальне законодавство держав Європи в Україні досліджувалось недостатньо. Можна згадати лише чотири виданих переклади праць європейських криміналістів²² і близько десяти – п'ятнадцяти праць українських учених, які в межах дослідження тих чи інших проблем кримінального законодавства України як основного предмета (найчастіше – відповідальності за злочини міжнародного характеру, пов'язані з тероризмом, міжнародні злочини, а також комп'ютерні, відмивання доходів, проти доквілля, у сфері обігу наркотичних засобів) наводили окремі приклади із законодавства окремих держав²³. Спеціально присвячених аналізу певних інститутів кримінального законодавства зарубіжних держав праць – лише кілька²⁴. У 1996 р. у Києві вийшла компілятивного характеру брошура В. С. Лукомського, в якій проаналізовані окремі положення законодавства Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії, Чехії, Словаччини, Албанії,

²² Див.: Лейленд, П. Кримінальне право: Злочин, покарання, судочинство (Англійський підхід) [Текст] / П. Лейленд. – К., 1996; Готтфредсон, Майкл. Загальна теорія злочину [Текст] / Майкл Готтфредсон, Герші Тревіс. – Х., 2000; Дік Вітфілд. Вступ до служби пробації [Текст] : монографія / Дік Вітфілд. – К. : Атіка, 2004; Пробація та служби пробації в країнах – кандидатах у члени ЄС [Текст] / за ред. Антона ван Кальмтоута, Дженні Робертс, Сандрі Віндінг. – К. : Атіка, 2005.

²³ Наприклад, див.: Загороднюк-Допилка, С. О. Уголовная ответственность за терроризм и пиратство на море [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. О. Загороднюк-Допилка. – Одесса, 1993; Гуторова, Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України [Текст] / Н. О. Гуторова. – Х., 2001. – С. 75–82; Гревцова, Р. Ю. Кримінальна відповідальність за податкові злочини в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. Ю. Гревцова. – К., 2003. – С. 4; Дудоров, О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика [Текст] / О. О. Дудоров. – К., 2003. – С. 26–27, 91–92, 98–99 та ін.; Осадчий, В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності [Текст] / В. І. Осадчий. – К., 2004. – С. 72–75; Мисливий, В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту [Текст] / В. А. Мисливий. – Д., 2004. – С. 11–29; Лизогуб, Я. Г. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства [Текст] / Я. Г. Лизогуб, С. С. Яценко. – К., 2005; Свистуленко, М. П. Екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / М. П. Свистуленко. – К., 2005.

²⁴ Орловська, Н. А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Н. А. Орловська. – О., 2001; Перепадя, О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Перепадя. – К., 2003; Лизогуб, Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Я. Г. Лизогуб. – К., 2003; Ужва, Л. О. Кримінально-правова охорона економічної системи України і деяких країн зарубіжжя (порівняльне дослідження) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Л. О. Ужва. – Х., 2004; Красницький, І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. В. Красницький. – Л., 2005; Крупко, Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. І. Крупко. – К., 2005.

ФРН, Італії та Франції²⁵. Проводились деякі інші порівняльні дослідження специфічного змісту²⁶. Нарешті, у деяких підручниках кримінальне право окремих іноземних держав розглядалось на рівні глав²⁷.

Те, що праць, присвячених дослідженню певних кримінально-правових інститутів за кримінальним законодавством зарубіжних держав або дослідженню кримінального законодавства тієї чи іншої держави, було так мало, є дещо дивним. Адже в 1990-х рр. і на початку 2000-х чимало говорилося і писалось про інтеграцію України до відповідних європейських структур і про необхідність узгодження (адаптації, гармонізації, уніфікації) законодавства. На той час давно зникли «залізна завіса» й ідеологічні шори, а протягом майже всіх 90-х рр. розроблявся новий КК України, в якому могли б бути втілені деякі запозичені положення кримінального законодавства інших держав. До того ж санкт-петербурзьким видавництвом «Юридичний центр «Пресс»» після 2000 р. випущено понад тридцять кримінальних кодексів різних держав світу.

В Україні лише після 2005 р. вийшли монографії, присвячені порівняльному кримінальному праву європейських держав²⁸, а також США²⁹. Згодом

²⁵ Див.: Ответственность за дачу взятки и посредничество во взяточничестве по уголовному законодательству зарубежных государств [Текст]. – Киев, 1996.

²⁶ Див.: Исса Халед Фахед Мостафа. Криминологические и уголовно-правовые вопросы борьбы с наркоманией (на материале Украины, Иордании и Египта) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Исса Халед Фахед Мостафа. – Киев, 1994; Лашку, М. И. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с кражами индивидуального имущества (на материалах Республики Молдова) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / М. И. Лашку. – Киев, 1997; Бани Исса Хусейн Абдель Махди Мох'д. Ответственность за преступления против жизни по уголовному праву Иордании: история и современность [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Бани Исса Хусейн Абдель Махди Мох'д. – О., 1997; Айман Хусейн Мухаммед аль Орими. Кримінальна відповідальність за крадіжку і відмінність її від суміжних злочинів за кримінальним правом Йорданії (історія і сучасність) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Айман Хусейн Мухаммед аль Орими. – К., 2002; Акрам Трад Аль-Фаїз. Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження) [Текст] : дис. ... канд. наук / Акрам Трад Аль-Фаїз. – К., 2002; Серватко, Т. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні [Текст] : дис... канд. юрид. наук / Т. Серватко. – К., 2002; Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл. Обставини, що виключають злочинність діяння, у кримінальному праві України та Йорданії [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл. – К., 2003.

²⁷ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К., 2004. – С. 445–448; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К., 2004. – С. 333–347; Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К., 2004. – С. 627–647.

²⁸ Див.: Хавронюк, М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації [Текст] / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006.

²⁹ Див.: Савченко, А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство

з'явилося багато нових праць із порівняльного кримінального права³⁰. З появою у 2000-х рр. названих праць порівняльне кримінальне право фактично оформилось як самостійна галузь наукових знань і як навчальна дисципліна.

Серед завдань, які стоять сьогодні перед українськими макрокомпаративістами, виділяють: визначення місця української правової системи на правовій карті світу, характеру та мети її трансформації, що пов'язано насамперед із переосмисленням характеру соціалістичного права, його співвідношення з романо-германською правовою сім'єю; методологічне обґрунтування трансплантації в українське законодавство принципів права Європейсько-

Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження [Текст] / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007.

³⁰ Зокрема див.: Сахарук, Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Т. В. Сахарук. – Х., 2006; Шлапаченко, В. М. Кримінальна відповідальність за шпигунство в законодавстві держав-членів НАТО [Текст] : навч. посіб. / В. М. Шлапаченко. – К. : НАСБ України, 2007; Мохаммед, А. М. Байдусі. Кримінальна відповідальність за шахрайство за законодавством Єгипту, Йорданії, України (порівняльно-правове дослідження) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / А. М. Мохаммед. – О., 2007; Полянський, Є. Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Є. Ю. Полянський. – О., 2007; Горбачова, І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / І. М. Горбачова. – О., 2008; Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008; Лисько, Т. Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) [Текст] : дис. ... канд. наук / Т. Д. Лисько. – Х., 2008; Михайлов, О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його використання в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Михайлов. – К., 2008; Матвійчук, Я. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження) [Текст] : дис. ... канд. наук / Я. В. Матвійчук. – К., 2009; Сіленко, В. В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: порівняльно-правове дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Сіленко. – К., 2009; Красноголовець, С. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. В. Красноголовець. – Л., 2009; Кучевська, С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / С. П. Кучевська. – К., 2009; Строкова, І. І. Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. І. Строкова. – К., 2010; Романюк, Б. В. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією [Текст] : монографія / Б. В. Романюк, О. Ю. Бусол. – К., 2010; Пасека, О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О. Ф. Пасека. – Л., 2010; Кузнецова, Л. О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Л. О. Кузнецова. – К., 2011; Шуляк, Ю. Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Л. Шуляк. – К., 2011; Boichenko, E. G. Comparative Military law [Текст] / E. G. Boichenko. – О., 2011; Негодченко, Д. О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. О. Негодченко. – Х., 2011; Жукова, Т. С. Соціальні засади запобігання злочинності молоді в Україні та Італії (порівняльне дослідження) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. С. Жукова. – Запоріжжя, 2011; Старовойтова, Ю. Г. Загальна частина кримінального права Англії та США [Текст] : навч. посіб. / Ю. Г. Старовойтова. – К., 2012; Хайдер Хатхут. Економічні злочини у мусульманському кримінальному праві (порівняльно-правове дослідження) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Хайдер Хатхут. – О., 2012.

го Союзу; порівняльне дослідження українського законодавства на предмет його несуперечності актам інших міжнародних організацій, членом яких є або збирається стати Україна³¹. Зазначене, з певними особливостями, стосується і кримінально-правової компаративістики. Відповідно до Паспорту спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, затвердженого постановою президії ВАК України від 21 травня 2008 р. № 38-06/6, до напрямів досліджень віднесено, зокрема, такі: зарубіжна наука кримінального права; вчення про співвідношення кримінального законодавства України із зарубіжним кримінальним законодавством (національне кримінальне законодавство та сучасні процеси європеїзації та глобалізації; можливості та умови уніфікації, рецепції, адаптації та гармонізації кримінального законодавства України із кримінальним законодавством Європейського Союзу та іншим регіональним законодавством; імплементація положень міжнародних договорів до національного кримінального законодавства); компаративістські дослідження в науці кримінального права; порівняльний огляд зарубіжних теорій злочинності; еволюція розвитку й удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в умовах європеїзації й імплементації міжнародних договорів до національного законодавства; кримінально-виконавче законодавство зарубіжних країн, європейський пенітенціарний досвід у сфері забезпечення прав засуджених; порівняльні дослідження в галузі кримінально-виконавчого права. Багато із цих проблем ще очікують на своїх дослідників.

Українські криміналісти-компаративісти у своїх розвідках найбільшу увагу приділяють положенням зарубіжного кримінального законодавства. Це можна пояснити тим, що, по-перше, у Європі законодавство поки що є основною формою фіксації норм права, по-друге, воно є більш доступним (у тому числі в перекладах), ніж наукова література і судова практика. На жаль, в Україні не

³¹ Див.: Кресін, О. В. Порівняльне правознавство в Україні: сучасна проблематика та перспективи розвитку [Текст] / О. В. Кресін // Міжнар. право і нац. зак-во. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 58.

було видано спеціальних досліджень (чи перекладів) власне кримінально-правової доктрини і судової практики у кримінальних справах щодо зарубіжних, насамперед провідних, країн (як-от: проведені в Російській Федерації дослідження А. Жалінського та А. Рьоріхт³² або перекладена книга Вільяма Бернама³³).

Але завдяки працям сучасних українських дослідників, зокрема С. С. Яценка³⁴ і Ю. Г. Старовойтової³⁵, з'явилась можливість ознайомитися з позицією окремих представників кримінально-правової доктрини зарубіжних держав із певних питань. У Росії також опубліковані спеціальні праці з порівняльного кримінального права, які дозволяють зробити це³⁶.

Скориставшись розвідками, проведеними у свій час М. С. Таганцевим³⁷, а нещодавно – деякими сучасними дослідниками проблем порівняльного правознавства³⁸, спробуємо показати, який вплив і в яких напрямках

³² Жалинский, А. Э. Современное немецкое уголовное право [Текст] / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006; Жалинский, А. Введение в немецкое право [Текст] / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001.

³³ Бернам, У. Правовая система США [Текст] / У. Бернам. 3-й вып. – М. : Новая юстиция, 2006.

³⁴ Яценко, С. С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав [Текст] : навч. посіб. / С. С. Яценко. – К. : ВД «Дакор», 2013.

³⁵ Старовойтова, Ю. Г. Загальна частина кримінального права Англії та США [Текст] / Ю. Г. Старовойтова. – К. : Атіка, 2012.

³⁶ Див.: Иванов, А. М. Сравнительное уголовное право [Текст] / А. М. Иванов, А. Г. Корчагин. – Владивосток, 2001. – 470 с.; Малиновский, А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права [Текст] / А. А. Малиновский. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 376 с.; Уголовное право зарубежных государств. Общая часть [Текст] : учеб. пособие / под ред. И. Д. Козочкина. – М., 2003; Есаков, Г. А. Основы сравнительного уголовного права [Текст] : монография / Г. А. Есаков. – М. : Елит, 2007; Есаков, Г. А. Уголовное право зарубежных стран [Текст] : учеб. пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009; Додонов, В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть [Текст] / В. Н. Додонов ; под общ. ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2010; Додонов, В. Н. Сравнительное уголовное право: Особенная часть [Текст] / В. Н. Додонов, О. С. Капинус, С. П. Щерба ; под общ. ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2010.

³⁷ Таганцев, Н. С. Русское уголовное право [Текст]. Т. 1 / Н. С. Таганцев. – Тула, 2001. – С. 216, 218, 220, 222–224.

³⁸ Див.: Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник [Текст] / отв. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд. – М., 2001. – С. 10, 25–26, 78, 86, 87, 128, 133, 166, 178, 192, 193, 266, 268, 274, 281, 375, 393, 398, 403, 412–413, 434, 439, 466, 467, 480, 484, 519, 529, 530, 558, 589, 595, 663–664, 705, 707–708, 720–721, 734, 742–743, 760–761, 785, 768, 787, 804, 805; Беляев, С. С. Предисловие. В кн.: Уголовный кодекс Дании [Текст] / С. С. Беляев / науч. ред. С. С. Беляев. – СПб., 2001. – С. 7–8; Жалинский, А. Э. Современное немецкое уголовное право [Текст] / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби, Проспект, 2004. – С. 81; Лукашов, А. Вступительная статья [Текст] / А. Лукашев // Уголовный кодекс Республики Молдова. – СПб., 2003. – С. 15; Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. – М., 1987. – С. 163; Уголовное право зарубежных государств. Общая часть [Текст] : учеб. пособие / под ред. И. Д. Козочкина. – М., 2003. – С. 508; Серебренникова, А. В. Предисловие [Текст] / А. В. Серебренникова // Уголовный кодекс Швейцарии. – СПб., 2002. – С. 13–14; Хрестоматія з історії держави і права України [Текст] : навч. посіб. : у 2 т. Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К., 1997. – С. 431; Додонов В. Н. Сравнительное

справляли кримінальні закони різних держав у межах Європи протягом XIX–XX ст. Із цього має стати зрозумілим, що процес зближення кримінально-правових систем є об'єктивним, хоча і не має за мету створити єдиний кримінальний кодекс для всієї Європи.

В *Австрії* тривалий час діяв КК 1803 р. Як видно із самої дати його прийняття, він був одним із перших КК у Європі та світі, і на нього жодним чином не могли вплинути ні французький КК 1810 р., ні баварський КК 1813 р., ні інші ранні кодифіковані кримінальні закони. У редакції 1852 р. його дію було поширено на всі складові Австрійської імперії, у тому числі й Галичину, а в самій Австрії він діяв аж до 1974 р., коли був прийнятий новий КК Австрії, що є чинним й досі. КК Австрії 1852 р. до кінця 80-х рр. XX ст. застосовувався у *Ліхтенштейні*. Чинний КК Ліхтенштейну прийнято у 1987 р.

Франція вперше прийняла КК у 1791 р., проте він не мав значного впливу на кримінальне законодавство інших держав Європи. Йому на зміну прийшов відомий КК Франції 1810 р., який діяв (зрозуміло, зі змінами), протягом XIX і XX ст. Лише у 1992 р. у Франції прийнято новий КК. У *Бельгії* у 1810 р. (адже вона у той час була частиною французької імперії) був введений французький КК 1810 р. Кримінальний кодекс Бельгії 1867 р. також побудований на основі французького. КК Бельгії став основою для чинного і досі КК *Люксембургу* 1879 р. На *Мальті* під час англійського колоніального панування у 1854 р. було введено французький КК 1810 р., який діє до цього часу. У *Монте-Карло* діяв КК 1874 р., який являв собою незначну переробку французького КК 1810 р.

Кримінальний кодекс *Німеччини* (спочатку як КК Північно-Німецького союзу) набрав чинності у 1871 р. і потім у зв'язку зі створенням Німецької імперії протягом 1871–1872 рр. став Кримінальним кодексом для всієї імпе-

рії. Основою для нього значною мірою стали баварський КК 1813 р. і пруський КК 1851 р. Кримінальний кодекс сучасної ФРН діє з 1871 р. у редакції 1987 р.

У *Болгарії* до її звільнення з-під влади Османської імперії діяло турецьке кримінальне законодавство. У 1896 р. затверджено КК Князівства Болгарії. Основою для нього стали проект російського КК і чинні тоді КК Угорщини, КК Голландії і КК Італії. У 1951 р. був прийнятий Кримінальний закон Болгарії, заснований на соціалістичній моделі (у 1956 р. перейменований у КК), а в 1968 р. – новий КК, чинний і досі. Подібно до того розвивалось і кримінальне законодавство *Албанії*, яка також тривалий час перебувала під владою турків. Проте перший КК, заснований на соціалістичному зразку, було прийнято в Албанії лише у 1948 р., другий – у 1952 р., а нині чинний – у 1995 р.

З 1881 р. у *Боснії і Герцеговині* набрав чинності (з невеликими змінами) КК Австрії 1803 р. (у редакції від 1852 р.). До 2003 р., поки не був прийнятий власний КК, у цій країні діяв КК СФРЮ 1976 р. (його попередниками були КК Югославії 1929 р. і КК СФРЮ 1951 р.).

Австрійський КК 1852 р. застосовувався до 1918 р. і в *Словенії*, а також *Хорватії* (з доповненнями хорватського автономного законодавства). Після створення Королівства Сербів, Хорватів і Словенців (з 1929 р. – Югославія) був прийнятий загальний для країни КК 1929 р., а згодом, за часів СФРЮ, – соціалістичні КК 1951 і 1976 рр. У 1977 р. у Сербії, Хорватії та інших союзних республіках СФРЮ прийняті власні КК. До речі, у *Сербії* ще в 1860 р. був прийнятий КК, заснований на пруському КК 1851 р. Кримінальний кодекс *Чорногорії*, прийнятий у 1906 р., майже дослівно відтворював КК Сербії. У *Македонії* після звільнення від турецького владарювання діяло кримінальне законодавство Сербії, потім – Королівства Сербів, Хорватів і Словенців, Югославії і СФРЮ. Чинний КК Македонії прийнято у 1996 р. під значним впливом КК СФРЮ. У Сербії наразі діє КК 2005 р., у Чорногорії – КК 2003 р., у Хорватії – КК 1997 р., у Словенії – КК 2008 р.,

у Косовому – КК 2003 р.

Перший КК *Голландії* було прийнято ще у 1808 р. У 1811 р. у Голландії, яка була приєднана до Франції, було введено французький КК, а з 1886 р. Голландія прийняла власний КК, про який М. С. Таганцев зазначив, що він «за ретельною обробкою, а особливо за простотою своєї каральної системи займає, поза сумнівом, видатне місце між новітніми законодавчими роботами з кримінального права». Певний вплив на КК Голландії справили французький КК 1810 р. і німецький КК 1871 р. Хоча і з багатьма змінами, але КК Голландії 1886 р. є чинним до цього часу.

У *Греції* у 1834–1850 рр. діяв КК, складений за зразком баварського КК 1813 р. У чинному КК Греції 1950 р. видно помітний вплив німецького КК 1871 р. і швейцарського КК 1937 р. Кримінальний кодекс Греції 1950 р. частково зберіг їх вплив (принаймні у частині врахування ідей соціологічної доктрини), хоча загалом вважається продуктом самостійної творчості грецьких криміналістів.

Основним документом, який започаткував кодифікацію кримінального законодавства у *Данії*, стали Датські закони Христиана V 1683 р. Перший КК Данії містився у Книзі 6 цих законів. Він діяв аж до 1866 р., коли був замінений КК Данії. Дослідники не відзначають впливу на цей Кодекс законодавства будь-яких держав, крім незначного – і взаємного – впливу Скандинавських держав. Чинний КК Данії було прийнято у 1930 р. Із 1869 р. в *Ісландії* діяв КК Данії 1866 р., а з 1940 р. діє власний КК Ісландії, складений під впливом датського КК 1930 р.

В основі КК *Іспанії* 1863 р. лежав французький КК 1810 р. Певний вплив останній мав і на КК Іспанії 1870, 1928, 1944, 1983 рр. У 1995 р. в Іспанії прийнято нині чинний КК, суттєво відмінний від більшості західних КК.

Кримінальні кодекси *Італії*, особливо сардинський 1859 р. і тосканський 1853 р., перебували під значним впливом КК Франції 1810 р.

Після об'єднання Італії був розроблений єдиний КК, який набрав чинності у 1890 р. У 1930 р. був прийнятий чинний КК Італії.

«У губерніях прибалтійських до 1845 р. не було жодного впорядкованого законодавства; там застосовувались і німецьке право, передусім Кодекс Карла V, і шведські закони..., але з 1845 р. на ці губернії було поширено [російське] Укладення про покарання»³⁹. Це зрозуміло особливо стосовно *Латвії*, яка отримала власну державність лише у 1918 р. До цього вона належала німецьким рицарським орденам (XIII–XVI ст.), Швеції і частково Польщі (XVI–XVIII ст.), Російській імперії. У 1915 р. Латвія була окупована німцями, які ввели тут в дію російський КК 1903 р. Пізніше він був перероблений із певними запозиченнями із німецького КК 1871 р. і КК Італії 1930 р. і в 1933 р. виданий як КК Латвії. За радянських часів було прийнято КК Латвійської РСР соціалістичного зразка, а у 1998 р. – чинний КК Латвії. У *Литві* та *Естонії*, де так само у 1915–1917 рр. німецькими окупантами було введено російський КК 1903 р., він, на відміну від Латвії, діяв аж до 1940 р. Під час радянської окупації там став діяти КК РРФСР, а в 1960 і 1961 рр. були прийняті відповідно КК Литовської РСР і КК Естонської РСР. Чинні КК Литви прийнято у 2000 р., а Естонії (він має назву «Пенітенціарний кодекс») – у 2001 р.

У *Молдові* (на лівому березі Дністра) у 1924 р. було створено Молдавську Автономну Республіку у складі Української СРР і введено кримінальне законодавство України. У 1940 р. шляхом об'єднання Молдови і Бессарабії була створена Молдавська РСР і в 1960 р. прийнятий КК Молдовської РСР. Наразі у Молдові діє КК 2002 р., створений під значним впливом КК Франції 1992 р. У «самопроголошеній» Придністровській Молдавській Республіці діє окремий КК 2002 р.

Норвегія, так само як Швеція, Фінляндія, Данія та Ісландія, входить до скандинавської («північної») правової групи держав. Перший КК Норвегії

³⁹ Таганцев, Н. С. Русское уголовное право [Текст]. Т. 1 / Н. С. Таганцев. – Тула, 2001. – С. 212.

було прийнято у 1842 р., а нині чинний – у 1902 р.

У *Польщі* ще у 1818 р. було прийнято перший КК, який мав певний вплив французького КК 1810 р. Його змінив Кодекс основних і додаткових покарань 1847 р., який багато в чому повторював положення російського кримінального законодавства 1845 р. У ХХ ст. (до 1932 р.) основними джерелами кримінального права були: на землях, що раніше належали Росії, – російський КК 1903 р. (який, до речі, так і не набрав чинності у самій Росії, а в Польщі його було введено німецькою окупаційною владою у 1915 р.); на колишніх австрійських землях – австрійський КК 1803 р. у редакції 1852 р.; на території колишньої Пруссії – німецький КК 1871 р. з деякими змінами. У 1932 р. у Польщі були прийняті КК і Кодекс про проступки (*Kodeks wykroczen*), у 1969 і 1971 рр. – чергові КК і Кодекс про проступки відповідно, а в 1997 р. – нині чинний КК Польщі.

Перший КК *Португалії* прийнято у 1852 р. Зразками для нього стали КК Франції 1810 р. і КК Іспанії 1848 р. На сьогодні в Португалії є чинним КК 1982 р. у редакції 2007 р. Кримінальний кодекс Португалії діє також у Гвінеї-Бісау, Коста-Риці, Сан-Томе і Прінсіпі.

Кримінальне законодавство *Росії* 1845 р. ураховувало чинні на той час кримінальні кодекси укладення інших країн: шведський 1734 р., пруський 1798 р., австрійський 1803 р., французький 1810 р., баварський 1813 р., неаполітанський 1819 р., грецький 1833 р., римський 1836 р., саксонський 1840 р., ганноверський 1840 р., а також кримінальні закони Англії і проекти кодексів – пруського 1830 р., баварського 1831 р., шведського 1832 р. і баденського 1839 р., а проект російського КК 1903 р., який так і не став законом у Росії, не міг не врахувати певних положень КК Швеції 1864 р., Німеччини 1871 р., Голландії 1886 р., Італії 1890 р.

У *Румунії* з 1864 р. діяв власний КК, перероблений за французьким зразком у 1874 р. Черговий КК Румунії було прийнято у 1936 р., а після приходу до влади комуністів його у 1948 р. видано у новій редакції. Наступний КК

Румунії був прийнятий у 1968 р., а нині чинний – у 2004 р.

У *Словаччині* до 1950 р. діяли угорські кодифіковані кримінальні закони про злочини і проступки 1878 р. і про порушення 1879 р., а в *Чехії* – австрійський КК у редакції 1852 р. У 1950 р. було прийнято КК соціалістичної Чехословаччини (при його створенні за зразок було взято КК РРФСР 1960 р.), який замінено новим у 1961 р. У 1994 р. опублікована його нова редакція під назвою КК Чехії. У Словаччині діє новий КК 2005 р., а в Чехії новий КК набрав чинності у 2010 р.

У *Туреччині* ще з XV ст. діяли кримінальні закони османських халіфів, засновані на мусульманському праві. У 1840 р. в Османській імперії був прийнятий КК, побудований за зразком французького КК 1810 р. Наступні КК Туреччини 1926 і 2004 рр. значною мірою відтворюють КК Італії 1889 р. і КК Швейцарії 1937 р. У КК Туреччини також помітним є вплив КК Німеччини 1871 р. і КК Голландії 1886 р., що видно із порівняння багатьох їх положень.

В *Угорщині* у 1853–1861 рр. діяв австрійський КК у редакції 1852 р., потім – старі угорські закони, а з 1879 р. – власні Кодекс про злочини і проступки та Кодекс про поліцейські порушення. Певний вплив на ці кодекси мали зазначені КК Австрії і КК Німеччини 1871 р. Перший соціалістичного типу КК було прийнято в Угорщині в 1961 р., а новий – у 1978 р. У 2012 р. прийнято новий КК Угорщини.

На КК *України* 2001 р. найбільше вплинули радянське кримінальне законодавство і КК Росії 1996 р. Утім проект цього КК України був створений ще у 1994 р., а тому є підстави вважати, що такий вплив мав взаємний характер.

У *Фінляндії*, незважаючи на те, що вона з 1809 р., після закінчення російсько-шведської війни, вважалася частиною Російської імперії, діяв власний КК 1889 р., а до його прийняття – шведські кримінальні закони 1734 р., змінені у 1864 р. Чинним у цій країні є КК 1889 р., який набрав чинності

у 1894 р.

Кримінальний кодекс *Швеції* у редакції 1864 р. був складений під певним впливом австрійського КК 1803 р. у редакції 1852 р., баварського КК 1813 р. і пруського КК 1851 р. Він діяв рівно століття, й у 1965 р. був замінений новим, який є чинним і досі.

Швейцарія до початку ХХ ст. не мала єдиного для всієї країни кримінального законодавства: кожен кантон керувався власними законами, в основі яких були КК Австрії 1803 р., КК Франції 1810 р. і КК Німеччини 1871 р., окремі кантони застосовували середньовічну Кароліну, а інші користувались неписаними законами. Лише в 1937 р. було ухвалено і з 1942 р. введено в дію загальношвейцарський КК (діє в редакції 2007 р.).

Таким чином, підбиваючи підсумки питанню щодо впливу певних кримінальних законів європейських держав на розвиток аналогічних законів інших європейських держав, можна виділити передусім як такі, що мали найбільший вплив:

1) *КК Франції 1810 р.* Певний час він діяв у Голландії, Бельгії і на Мальті. За його зразком чи під його суттєвим впливом були побудовані кримінальні кодекси Польщі 1818 р., Іспанії 1848 р., Португалії 1852 р., Туреччини 1858 р., Бельгії 1867 р., Румунії 1874 р., Монте-Карло 1874 р., Люксембургу 1879 р., Італії 1890 р.;

2) *КК Німеччини 1871 р.* частково діяв на території Польщі, а також вплинув на кримінальні кодекси Угорщини 1879 р., Голландії 1886 р., Болгарії 1896 р., Латвії 1933 р., Швейцарії 1937 р., Греції 1950 р. У свою чергу, КК Угорщини 1879 р. і КК Голландії 1886 р., поряд із КК Німеччини, КК Бельгії і КК Франції, також були враховані при розробці КК Болгарії 1896 р. і КК Росії 1903 р. Кримінальний кодекс Німеччини також значно вплинув на кримінальні кодекси Японії, Південної Кореї, Таїланду тощо;

3) *КК Австрії 1803 р. (у редакції 1852 р.)* певний час діяв на території Боснії і Герцеговини, Словенії і Хорватії, Польщі й України, Чехії

й Угорщини і вельми тривалий час – Ліхтенштейну, а також мав вплив на КК Швеції 1864 р., КК Росії 1903 р. і КК Швейцарії 1937 р., а через останній – і на КК Греції 1950 р.;

4) *КК Швеції 1864 р.* вплинув на кримінальні кодекси передусім держав «скандинавської групи» – Данії 1866 р. і Фінляндії 1889 р., а крім того, на КК Росії 1903 р., і навіть КК Естонії 2001 р. Названий КК Данії, у свою чергу, діяв на території Ісландії, а під суттєвим впливом КК Данії 1930 р. побудовано КК Ісландії 1940 р.;

5) *КК Італії 1890 р.* став зразком для КК Туреччини 1926 р. і вплинув на кримінальні кодекси Болгарії 1896 р. і Росії 1903 р., а КК Італії 1930 р. – на КК Латвії 1933 р., КК Албанії 1995 р. Разом КК Італії і КК Іспанії, а також КК Німеччини мали значний вплив на розвиток кримінального законодавства Аргентини, інших держав Південної Америки;

6) *КК РРФСР* у різних редакціях були (потім і КК Росії залишився) певною мірою зразками для кримінальних кодексів таких союзних республік, нині – європейських держав, як Латвія, Молдова, Україна, а також справили істотний вплив на кримінальні кодекси Чехословаччини 1950 та 1961 рр., Чехії 1994 і 2009 рр., Болгарії 1951 та 1968 рр., СФРЮ 1951 та 1977 рр., Словенії 1994 р. та Хорватії 1997 р., Угорщини 1961, 1978 і 2012 рр., Румунії 1968 р., Польщі 1969 р., Албанії 1995 р. Сильний вплив КК РРФСР відчувається у КК Китаю, а КК Росії – у чинних КК Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Вірменії, Азербайджану.

Водночас у сучасних КК Польщі 1997 р., Грузії 1999 р., Литви 2000 р., Естонії 2001 р. і Молдови 2002 р. найбільш помітним є намагання змінити звичні структуру і зміст соціалістичних кримінальних законів. Це цілком відповідає тенденції до уніфікації і зближення кримінального законодавства європейських держав, наявність якої констатується науковцями⁴⁰. Значно відрі-

⁴⁰ Див.: Наумов, А. В. Влияние норм и принципов международного права на сближение уголовного права различных систем [Текст] / А. В. Наумов // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. науч.

зняється від радянського КК чинний КК Росії, а від останнього – КК України 2001 р.⁴¹

Слід також зазначити, що англійськими юристами був написаний КК Австралії 1899 р., який британська влада згодом використовувала як Модельний кодекс в окремих арабських й африканських державах. З нього був списаний, зокрема, Ордонанс про Кримінальний кодекс Палестини 1936 р., який тривалий час застосовувався і в Ізраїлі – аж до прийняття ізраїльського Закону про кримінальне право 1977 р.⁴² Значний вплив цей же Модельний кодекс мав на кримінальні закони Індії, Бангладеш, М'янми, Шрі-Ланки і до його радикальної ісламізації у 1986 р. Пакистану. На основі англійського права (проект Стифена) був прийнятий у 1892 р. КК Канади, створені кримінальні кодекси для Сомалі, Кенії, Нігерії та ін. Проект КК Ефіопії був написаний на основі КК Швейцарії 1937 р. і швейцарської судової практики швейцарським же юристом В. Гравеном⁴³. Подібних прикладів багато.

Як це не дивно на перший погляд, але насправді відбувається і перманентний процес зближення європейського і мусульманського кримінального законодавства, на що звертає увагу Л. Р. Сюкіяйнен.

Аналіз сучасних правових систем мусульманських країн дає підстави для висновку про формування «сучасного» мусульманського права, яке відрізняється від традиційного низкою істотних особливостей. Ісламські й європейські правові інститути та правові культури в цілому ще більш активно взаємодіють у сучасних правових системах арабських країн, насамперед на рівні норм законодавства й правосвідомості. Саме сучасне мусульманське право склалось й еволюціонує головним чином під вирішальним впливом європейських правових моделей.

конф. на юрид. фак. МГУ ім. М. В. Ломоносова, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М. : ЛекЭст, 2001. – С. 18.

⁴¹ Див.: Наумов, А. В. Российское уголовное право [Текст] : курс лекций : в 2 т. Т. 2. Особенная часть / А. в. Наумов. – М., 2004. – С. 21.

⁴² Див.: Закон об уголовном праве Израиля [Текст] / науч. ред. Н. И. Мацнев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – С. 13–17.

⁴³ Див.: Додонов, В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть [Текст] / под общ. ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 7.

Взаємодія зазначених двох культур відбувається в кількох основних формах: паралельне регулювання подібних питань відносно мусульман і немусульман (право особистого статусу); включення мусульмансько-правових норм, принципів й інститутів у законодавство, що орієнтується на європейські зразки, і навпаки; синтез ісламських і європейських правових інститутів у вигляді прийняття оригінальних законодавчих актів, які не можуть бути однозначно віднесені ані до мусульманської, ані до європейської правових систем. Крім того, особливим варіантом взаємодії є законодавство, яке за своїм змістом базується на шаріаті, а за формою і техніко-юридичними особливостями відтворює європейські правові зразки.

Звичайно, ісламська та європейська правові культури не тільки позитивно взаємодіють, а й конкурують одна з одною. Це проявляється при застосуванні і тлумаченні законодавства, побудованого за певною правовою моделлю, юристами з іншою правовою культурою, а також на рівні правосвідомості. Зокрема, професійна правосвідомість у більшості арабських країн очевидно тяжіє до європейської правової культури, а масова – продовжує в цілому орієнтуватися на традиційні ісламські цінності. Конфлікт може проявлятися в неприйнятті немусульманами законодавства, заснованого на шаріаті, на тій підставі, що воно асоціюється з ісламом-релігією, а не із правом у власному сенсі, правовою культурою ісламу (це особливо помітно на прикладі кримінального права)⁴⁴.

Спільними для сучасного кримінального законодавства України та інших європейських держав є принаймні дві риси.

Перша – це те, що воно, хоча і має певний, у деяких державах суттєвий національний присмак, усе ж таки «варилося в одному котлі» – кримінальне законодавство кількох держав, які на певних історичних відрізках були передовими, суттєво вплинуло на кримінальне законодавство одна одної, а також на кримінальне законодавство всіх інших держав Європи і світу.

⁴⁴ Див.: Сюкияйнен, Л. Р. О правовой природе шариата и его взаимодействия с европейским правом [Електронний ресурс] / Л. Р. Сюкияйнен. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/3613>. – Заголовок з екрана.

Друга – у Європі, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою була тенденція до гармонізації законодавства, зокрема і кримінального, що сьогодні проявилось у фактичному створенні рамкового загальноєвропейського кримінального законодавства в межах Ради Європи та Європейського Союзу.

Існують підстави прогнозувати, що і в подальшому кримінальне законодавство України та інших держав Європи буде розвиватися паралельно і все більш гармонійно та в напрямках його подальшої гуманізації і систематизації.

Яскрава відмінність українського кримінального законодавства та кримінального законодавства більшості інших держав Європи і світу полягає в дуалізмі останнього, коли кримінально-правові норми містяться не лише в КК, а і в інших законах, і навіть підзаконних актах. При цьому йдеться не лише про спеціальні закони, якими регулюються питання кримінальної відповідальності військовослужбовців або неповнолітніх. У багатьох державах існують спеціальні закони, присвячені кримінальній відповідальності колективних суб'єктів, а також відповідальності за злочини у сферах: економіки, фінансів загалом і недозволеної конкуренції, відмивання капіталів; обігу наркотиків, психотропних і отруйних речовин; обігу зброї; порнографії; діяльності засобів масової інформації; довкілля і захисту моря; судноплавства; дорожнього руху тощо.

Наприклад, *КК Польщі* визначає, що положення його Загальної частини стосуються інших законів, які передбачають кримінальну відповідальність, лише у разі, якщо ці закони явно не виключають застосування цих положень (ст. 116). Поряд із КК у Польщі діють, зокрема, Чековий закон (1936), Закон про боротьбу з незаконним виробництвом спирту (1959), Кодекс про податкові злочини (*Kodeks karny skarbowy*) (1999), Закон про попередження зловживання наркотиками (1985), положення яких можуть не відповідати положенням Загальної частини КК Польщі. Також у Польщі є Торговельний ко-

декс (1934), Кодекс про проступки (1971)⁴⁵, Закон про відповідальність колективних суб'єктів за дії, заборонені під загрозою покарання (2002), тощо.⁴⁶ Раніше польські вчені зазначали, що в цілому польське кримінальне право складається із загального кримінального права, а також із чотирьох його спеціальних розділів: військового; фінансового; про проступки; ювенального⁴⁷.

Найбільше «додаткових» кримінальних законів у державах Західної Європи, де повністю кодифіковане кримінальне законодавство є винятком, а не правилом. Утім раніше це було правилом, за яке ратували попередники класичної школи кримінального права Г. Гегель і А. Фейєрбах та яке було відображене в КК Франції (1791 і 1810), баварському КК (1813).⁴⁸

Система кримінального законодавства *Австрії* включає низку кримінальних законів, зокрема: Закон про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх та молоді (1988), Закон про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори (1997), Закон про боротьбу з порнографією (1950), Військово-кримінальний закон, Закон про фінансові правопорушення, Закон про засоби масової інформації, Закон про зберігання зброї, Закон про відповідність продовольчих товарів вимогам гігієни і якості тощо. У них є норми як матеріального, так і формального права. Правила дорожнього руху передбачають певні транспортні делікти, але, оскільки відповідні норми про відповідальність за них застосовуються не судом, а адміністративними органами влади, ці делікти не є злочинами у власному розумінні, хоча інколи і називаються так⁴⁹.

Хоча ст. 107 Конституції *Голландії* містить припис про те, що криміна-

⁴⁵ Див.: Правовые системы стран мира. – С. 522.

⁴⁶ Див.: Гришук, В. К. Уголовная ответственность коллективных субъектов по законодательству Республики Польша [Текст] / В. К. Гришук // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы Междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М., 2005. – С. 323–326.

⁴⁷ Див.: Скупинский, Я. Ответственность за проступки по польскому законодательству [Текст] / Я. Скупинский // Сов. юстиция. – 1979. – № 15. – С. 29–30.

⁴⁸ Див.: Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – М., 1999. – С. 547.

⁴⁹ Див.: Уголовный кодекс Австрии [Текст]. – М., 2001. – С. 7; Уголовный кодекс Австрии [Текст]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 22–23.

льне право регулюється в загальному кодексі, але насправді окремі інститути кримінального права регулюються особливими кримінальними законами і приписами місцевих законодавців. Прикладами таких особливих законів є Закон про економічні злочини (1950), який передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб, Базовий Закон про тюремне ув'язнення (1951), Опіумний закон (1928), Закон про зброю і боєприпаси (1986), Закон про дорожній рух (1935), низка податкових та митних законів тощо⁵⁰. Окремо існують Військовий КК і Закон про злочини воєнного часу (1951).⁵¹ У статті 91 КК Голландії зазначено, що положення розділів I–VIII-A Книги I застосовуються і до дій, які караються відповідно до інших законів або указів, якщо закон не передбачає інше.

Крім КК *Франції*, джерелами кримінально-правових норм у цій державі є багато інших нормативно-правових актів. Це, зокрема: Закон про торгівлю фальсифікованими продуктами харчування (1905), Закон про комерційні товариства (1966), Закон про азартні ігри (1983), Закон про діяльність кредитних установ і контроль за ними (1984), Закон про судову реорганізацію і ліквідацію підприємств (1985) та ін.⁵² Питання кримінальної відповідальності військовослужбовців регламентує Військово-кримінальний кодекс Франції (1966, у редакції 1982)⁵³. Кримінально-правові норми в ньому розміщені в томі III «Покарання, що застосовуються військовими судами, і військові злочини»⁵⁴. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх також визначаються спеціальним законом⁵⁵. У Законі про свободу преси (1881), який регламентує питання здійснення права на безперешкодне поширення різного роду публікацій, встановлено покарання за розповсюдження неправ-

⁵⁰ Див.: Правовые системы стран мира [Текст]. – С. 468; Уголовный кодекс Голландии [Текст]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 7–8, 52.

⁵¹ Див.: Цибуленко, Є. Н. Імплементация міжнародного гуманітарного права: досвід Нідерландів [Текст] / Є. Н. Цибуленко // Міжнародне право і національне законодавство : зб. наук. пр. – Вип. 3. – К., 2003. – С. 30.

⁵² Див.: Курс уголовного права. Особенная часть [Текст]. Т. 5. – М., 2002. – С. 95.

⁵³ Див.: Малиновский, А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права [Текст] / А. А. Малиновский. – М., 2002. – С. 23.

⁵⁴ Див.: Военно-уголовное законодательство [Текст] / под ред. М. К. Кислицына. – М., 2002. – С. 400.

⁵⁵ Див.: Уголовный кодекс Франции [Текст]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 47, 50.

дивих або сфальсифікованих повідомлень, які викликали чи можуть викликати збурення суспільного спокою, підірвати дисципліну чи моральний дух армії⁵⁶. Окремі кримінально-правові норми, які визначають проступки в галузі економіки та фінансів, містяться також у Дорожньому, Трудовому, Містобудівному, Податковому, Митному кодексах, Кодексі інтелектуальної власності, Кодексі про захист прав споживачів, Кодексі про житлові і нежитлові приміщення, Законі про судову реорганізацію та ліквідацію підприємств тощо⁵⁷. Традиційно джерелом кримінального права вважається КПК Франції. У ньому, зокрема, установлені підстави відповідальності за опір чи безпорядки під час судового засідання, визначені деякі підстави звільнення від кримінальної відповідальності, даються поняття проступку і порушення, установлені строки давності притягнення до кримінальної відповідальності і виконання обвинувального вироку для деяких категорій злочинних діянь, наведена шкала строків примусового ув'язнення, яке призначається в порядку заміни штрафу у випадку його несплати, тощо⁵⁸. Кодекс про охорону здоров'я (1953) встановлює кримінальну відповідальність за низку проступків: незаконне здійснення медичної діяльності, привласнення звання лікаря, незаконне отримання представниками медичних професій матеріальних благ від підприємств, зараження венеричним захворюванням тощо⁵⁹.

На момент прийняття КК Франції 1992 р. у цій державі діяли десятки тисяч кримінально-правових норм, а пояснювалось це, зокрема, неможливістю внесення змін до чинного тоді КК 1810 р., система якого виходила з поділу всіх діянь на публічні та приватні і не враховувала, що окремі з діянь

⁵⁶ Див.: Малиновский, А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права [Текст] / А. А. Малиновский. – М., 2002. – С. 23.

⁵⁷ Див.: Курс уголовного права. Общая часть [Текст]. Т. 1 : Учение о преступлении. – М., 1999. – С. 544–545; Уголовный кодекс Франции [Текст]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 47, 50; Правовые системы стран мира [Текст]. – С. 722.

⁵⁸ Див.: Уголовное право зарубежных государств. Общая часть [Текст] / под ред. И. Д. Козочкина. – М., 2003. – С. 258–259.

⁵⁹ Уголовное право зарубежных государств. Общая часть [Текст] / под ред. И. Д. Козочкина. – М., 2003. – С. 259.

можуть носити змішаний характер.⁶⁰ Станом на 2000 р. кримінальне право Франції нараховувало близько 15 тисяч кримінально-правових заборон⁶¹.

Численні спеціальні закони існують у ФРН. Зокрема, кримінальне законодавство включає: а) Кримінальний кодекс; б) додаткове законодавство (*Nebengesetze*, яке складається з кількох сотень законів, які містять кримінально-правові норми. Достойнством *Nebengesetze* визнають його нібито здатність більш оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві)⁶²; в) кримінальне законодавство земель.

Відповідно до прямих указівок, які містяться у § 5 і § 10 КК ФРН, окремими джерелами кримінального законодавства є Закон про передачу, вилучення і пересадку органів (Закон про трансплантацію) (1997), Закон про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх і щодо діянь, вчинених неповнолітніми (*Jugendgerichtsgezet*) (у редакції 1974 р.). При вчиненні податкових злочинів слід звертатися, зокрема, до Порядку оподаткування (*Abgabeordnung*) (1976). Названим Порядком, який загалом складається з 415 статей, передбачена кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків та суміжні злочини (контрабанда забороненим товаром, фальсифікація вартісних знаків тощо)⁶³. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати митних платежів установлена Законом про зовнішні податки (*Aussensteuergesetz*) (1972)⁶⁴. Закон про торгівлю цінними паперами (1998) передбачає відповідальність за покупку чи продаж інсайдерських цінних паперів, незаконне повідомлення про інсайдерські обставини тощо (§ 14, 38), Закон проти недозволеної конкуренції (1909) – за неправдиві відомості

⁶⁰ Див.: Крылова, Н. Е. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) [Текст] / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М., 1997. – С. 185–186.

⁶¹ Див.: Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть [Текст] / под ред. И. Д. Козочкина. – М., 2004. – С. 240.

⁶² Див.: Иншаков, С. Дополнительное уголовное законодательство ФРН [Текст] / С. Иншаков, Л. Шулепова // Уголов. право. – 2005. – № 3. – С. 37.

⁶³ Див.: Тупачески, Н. Уклонение от уплаты налогов как уголовное преступление в некоторых странах Европейского союза и в США [Текст] / Н. Тупачески // Уголов. право. – 2002. – № 1. – С. 50–51.

⁶⁴ Див.: Душкин, С. Уголовное законодательство стран дальнего зарубежья о преступлениях в сфере таможенного дела [Текст] / С. Душкин, С. Русов // Уголов. право. – 2002. – № 2. – С. 17.

в оголошенні конкурсу, у тому числі про господарське становище, з наміром створити видимість особливо вигідної пропозиції⁶⁵.

Німецьким законодавцем у звичайному порядку прийнятий Міжнародний кримінальний кодекс (оголошений як ст. 1 Закону про введення Міжнародного кримінального кодексу 2002 р.)⁶⁶. Визнаються найважливішими джерелами кримінального законодавства ФРН також Закон про дорожній рух (1952), Закон про подальше спрощення господарського кримінального права (1954), Військово-кримінальний закон (*Wehrstrafgesetz*) (у редакції 1974), Закон проти зловживань при отриманні субвенцій (1976), Закон про зібрання і демонстрації (1978), Закон про захист прав потерпілих (1986), Закон про порушення громадського порядку (у редакції 1987) (його називають Малим кодексом про кримінальні та поліцейські проступки, і в ньому визначені власні поняття порушення порядку, санкції за них, давність тощо),⁶⁷ Закон про обіг наркотичних засобів (*Gesetz zur weiteren Vereinfachung des Wirtschaftsstrafrecht*) (1994), Закон про захист моря (1995).⁶⁸ Навіть у такому кримінально-нейтральному на перший погляд законі, як Закон про надання політичного притулку (1993), спеціальний розділ 8 встановлює кримінальні покарання⁶⁹.

У 1997 р. прийнятий Закон про пожертвування, вилучення і пересадження органів. Закон встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю органами (§ 18) і за експлантацію (вилучення) без згоди донора або з іншим порушенням існуючого порядку експлантації, а також за незаконне поширення, переробку або використання особистісної інформації у зв'язку з експлантацією всупереч приписам цього закону (§ 19)⁷⁰. Кримінальна від-

⁶⁵ Див.: Жалинский, А. Э. Современное немецкое уголовное право [Текст] / А. Э. Жалинский. – М., 2004. – С. 70.

⁶⁶ Там само. – С. 71–72, 81.

⁶⁷ Див.: Крылова, Н. Е. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) [Текст] / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М., 2000. – С. 57–58.

⁶⁸ Див.: Жалинский, А. Введение в немецкое право [Текст] / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М., 2001. – С. 588; Жалинский, А. Э. Современное немецкое уголовное право [Текст] / А. Э. Жалинский. – М., 2004. – С. 83–84.

⁶⁹ Див.: Законодательная техника [Текст] : науч.-практ. пособие. – М., 2000. – С. 252.

⁷⁰ Див.: Жалинская-Рёрихт, А. А. Закон ФРГ о трансплантации органов 1997 г.: конституционные и уголовно-правовые следствия [Текст] / А. А. Жалинская-Рёрихт // Право и политика. – 2000. – № 7. – С. 12–

повідальність за порушення таємниці приватного життя передбачена Законом ФРН про обмеження таємниці листування, поштової і телекомунікаційної таємниці (1968). У цьому Законі наведено виключний перелік підстав для проведення таємного прослуховування чи спостереження, що здійснюється органами розвідки і контррозвідки, кримінального переслідування. Стаття 10-а Закону встановлює покарання за повідомлення якій-небудь особі таємних відомостей, отриманих у порядку, передбаченому цим Законом⁷¹.

У Землях ФРН існує власне кримінальне законодавство. Хоча згідно з Конституцією ФРН Федерація має право здійснювати вичерпне кримінально-правове регулювання, якщо воно недостатнє, можуть бути прийняті відповідні закони Земель, але у певних межах і з дотриманням певних умов⁷². Деякі норми КК ФРН не діють на території колишньої НДР⁷³.

Процес декодифікації, пов'язаний із прийняттям десятків і сотень законів, що містять кримінально-правові положення, на наш погляд, є небезпечним. З точки зору системності кримінального права важко ставитися схвально до існування, крім кримінальних кодексів, багатьох інших законів, а тим більше підзаконних актів, якими встановлюється кримінальна відповідальність. Проти зазначеної декодифікації свідчить те, що кримінальний кодекс, оскільки одним із його завдань є попередження злочинів і він є документом, спрямованим не лише на фахівців, а й на усіх громадян, має містити виключний перелік злочинних діянь. Якщо ця інформація міститься у сотнях (а з огляду на досвід Франції, можливо, і в тисячах) нормативно-правових актів, навіть висококваліфіковані юристи не здатні привести її

17.

⁷¹ Див.: Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть [Текст] / под ред. И. Д. Козочкина. – М., 2004. – С. 340.

⁷² Наприклад, згідно з § 3 Вступного закону до КК 1974 р. (у редакції 1995 р.) приписи права Земель не можуть передбачати інших правових наслідків злочину, ніж позбавлення волі до 2 років та/або грошовий штраф (див.: Жалинский, А. Введение в немецкое право [Текст] / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М., 2001. – С. 588; Малиновский, А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права [Текст] / А. А. Малиновский. – М., 2002. – С. 23).

⁷³ Так, на підставі Договору про об'єднання 1990 р. на цій території не застосовуються положення § 66 КК ФРН про превентивне ув'язнення (див.: Уголовный кодекс ФРГ [Текст]. – М., 2000. – С. 35).

у систему, не кажучи вже про пересічних громадян. Відповідно некодифікованість кримінального законодавства ускладнює можливість застосування його положень, згідно з якими при вирішенні питання про кримінальну відповідальність тих чи інших осіб за злочини, вчинені за межами території даної держави, треба здійснити порівняння підстав відповідальності за ці злочини.

Основні проблеми кримінально-правової компаративістики сьогодні лежать у площині тих проблем, які загалом вирішує чи намагається вирішити наука кримінального права і практика застосування його норм. Так чи інакше – в Україні і за її межами – вони впираються у: 1) своєчасну і правильну криміналізацію і пеналізацію суспільно небезпечних діянь, зокрема тих, що відображають нові види злочинної діяльності; 2) декриміналізацію і депеналізацію діянь, зокрема, у контексті гуманізації кримінального законодавства; 3) обґрунтовану диференціацію кримінальної відповідальності та покарання; 4) інтернаціоналізацію кримінального права та забезпечення міжнародного співробітництва у сфері протидії кримінальним правопорушенням.

В умовах глобалізації розширюються не лише офіційні міждержавні зв'язки. Налагоджує власні зв'язки і криміналітет, вишукуючи власні вигоди. З цього випливає, що об'єктивно необхідною для підвищення ефективності боротьби з кримінальними правопорушеннями стає уніфікація або, за термінологією західної доктрини, гармонізація, зближення кримінального законодавства – насамперед європейських держав, до яких належить й Україна. Гармонізація кримінального законодавства, тобто приведення його у відповідність до європейських стандартів на підставі положень створеного у межах Ради Європи (РЄ) та Європейського Союзу (ЄС) рамкового загальноєвропейського кримінального законодавства, є об'єктивно необхідною для підвищення ефективності боротьби з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру, зокрема, на євразійському континенті.

Проявом цієї гармонізації стало те, що у 1990–2012 рр. більше двадцяти таких європейських держав прийняли нові кодифіковані акти кримінального законодавства, які багато в чому є схожими між собою – зміст їх певних розділів чи глав визначається рамками, установленними відповідними конвенціями та іншими міжнародними актами (у масштабах світу після 1990 р. нові кримінальні кодекси або кримінальні кодекси в новій редакції прийняли понад 50 держав).

У ці ж роки розпочався процес входження України в європейський правовий простір, набагато більш активними стали міжнародні зв'язки в межах Європи, у тому числі в інституційній та науковій сферах. У 1995 р. Україна приєдналась до Статуту Ради Європи, перед цим, у 1994 р., парламент України ратифікував Угоду про Партнерство і Співробітництво між Європейськими Співтовариствами й Україною (УПС), а в 2004 р. ухвалив Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС. У 2013 р. очікується укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка має замінити УПС і засвідчити процес готування України до вступу в ЄС.

Гармонізація кримінального законодавства держав Європи означає процес, спрямований на зближення зазначеного законодавства, на усунення або зменшення відмінностей у ньому, які заважають протидії кримінальним правопорушенням, насамперед злочинам міжнародного (транскордонного) характеру в межах усієї Європи. Вирішення проблем гармонізації законодавства саме і досягається шляхом виявлення та наступного усунення основних суперечностей і відмінностей, а також формування певних мінімальних загальних вимог і стандартів. При цьому слід ураховувати два моменти, виявлені компаративістами:

1) до гармонізації, проявом якої є запозичення і взаємовплив, а результатом буде усунення відмінностей у національних правових системах на основі загальновизнаних принципів права, прагнуть насамперед галузі та інститути законодавства різних держав, пов'язані зі станом прав і свобод лю-

дини. Це обумовлено політичними, соціальними та економічними причинами. Кримінальне законодавство, безперечно, є такою галуззю;

2) окремі положення законодавства не можуть бути гармонізовані (уніфіковані), зважаючи на специфіку життя населення різних країн, певні національні особливості, а тому всесвітня гармонізація законодавства – це химера, а уніфікація законодавства хоча б кількох держав без їх політичної уніфікації – міф. Дійсно, цей міф набув реальності на території ЄС, але лише тому, що там склалося уніфіковане право, якого ще не знала вся державно-правова історія.

Суттєвим фактором удосконалення кримінального законодавства України могла б бути гармонізація його з кримінальним законодавством ЄС. Особливу увагу в цьому контексті треба звернути на рамкові рішення, директиви Ради ЄС та деякі інші документи, які визначають політику ЄС у сфері боротьби зі злочинністю і при цьому являють собою частину національного права держав – членів ЄС, мають пряму дію й обов'язкові для виконання, у тому числі в діяльності національних судових органів.

Водночас на гармонізацію кримінального законодавства в масштабах усього світу впливають міжнародні інституції (Організація економічного співробітництва і розвитку, Світова організація торгівлі, Міжнародна організація праці тощо), і насамперед – Організація Об'єднаних Націй.

В останні століття по багатьох напрямках у сфері протидії злочинності більшість держав вимушена діяти спільно, узгоджуючи національну кримінально-правову політику між собою. Адже інакше важко було б дотримуватись вимог міжнародних договорів стосовно екстрадиції (у контексті принципу «*aut dedere aut judicare*» – або *видай*, або *суди*) та міжнародної допомоги у кримінальних справах щодо організованої злочинної діяльності, корупції, тероризму тощо.

Наразі фактично вимальовуються окремі контури загальноєвропейського кримінального законодавства.

Кримінальне законодавство більшості держав Європи складається з двох шарів: із національного кримінального законодавства тих чи інших держав та кримінального законодавства, створеного в межах РЄ та ЄС, яке у значній частині (особливо в межах ЄС) має пряму дію і є пріоритетним щодо національного законодавства держав – членів цих інституцій, а частково також держав, які претендують на членство в них.

Відповідно до ст. 1 Статуту Ради Європи мета РЄ досягається, зокрема, шляхом укладання угод та здійснення спільних заходів у правовій галузі.

Рада Європи – політична організація, заснована 5 травня 1949 р. На сьогодні вона нараховує сорок чотири держави-члени (усі європейські держави, крім Білорусі і Ватикану, є членами Ради Європи). Основними завданнями організації є сприяння утвердженню принципів демократії, прав людини і верховенства права, а також пошук спільних рішень проблем політичного, правового іншого характеру. Загальні положення кримінального законодавства містяться у документах РЄ як загальноправового, так і кримінально-правового характеру. Такими документами є не лише відповідні конвенції та протоколи до них, а й рекомендації і резолюції. Згідно зі Статутом РЄ (ETS № 1, 5 травня 1949 р.), до якого Україна приєдналась згідно із Законом від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР, її головними органами є Комітет міністрів і Консультативна асамблея (ст. 10). Висновки Комітету можуть набувати форми *рекомендацій* урядам країн – членів РЄ (ст. 15). Консультативна асамблея – дорадчий орган РЄ, який має право винести рекомендації щодо будь-якого питання, що відповідає меті і компетенції РЄ, – надсилає Комітету міністрів свої висновки також у формі *рекомендацій* (статті 22 і 23). Рекомендації Комітету міністрів за нумерацією відрізняються позначкою «R».

Основні документи РЄ загального характеру щодо кримінального права, перелічуючи їх у хронологічній послідовності, можна поділити на кілька груп. Це акти, які стосуються: 1) принципів кримінального права; 2) дії кри-

кримінального закону, екстрадиції та передачі осіб для відбування покарання; 3) виконання та його виконання, а також заходів безпеки; 4) захисту прав потерпілих та примирення (медіації); 5) звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання; 6) особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх та 7) юридичних осіб.

Що стосується конкретних злочинних діянь, то за об'єктом посягання їх можна поділити на сім груп. Це злочинні діяння: 1) терористичного характеру; 2) пов'язані з організованою злочинною діяльністю, корупцією, легалізацією злочинних доходів; 3) що посягають на права людини і моральність; 4) комп'ютерні; 5) у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; 6) що посягають на культурну спадщину і довкілля; 7) що посягають на безпеку населення і громадський порядок.

Якщо членами Ради Європи є практично всі європейські держави і законодавство, створене в рамках РЄ, можна вважати у повному значенні слова загальноєвропейським, то про законодавство, яке створюється в рамках ЄС, цього сказати не можна. ЄС на сьогодні включає лише трохи більше половини держав Європи. Тому і законодавство ЄС має значення передусім для держав-членів та певною мірою для держав-кандидатів.

Україна також задекларувала намір інтегруватись у ЄС. При цьому в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначено, що державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення обов'язкового врахування вимог законодавства ЄС під час нормопроєкування.

Варто зробити акцент на тому, що проведення порівняльно-правового дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* (йдеється про «спільний доробок» – сукупність правових норм, судових рішень, доктринальних понять, рекомендацій, домовленостей тощо, які виникли за

час існування європейських інтеграційних організацій, є основою правопорядку ЄС і мають сприйматися беззастережно державами-членами та країнами – претендентами на вступ до ЄС⁷⁴) у пріоритетних сферах визначене як одне з основних завдань першого етапу (2004–2007 рр.) виконання згаданої Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. При цьому адаптація передбачає, зокрема: визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері; здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в ЄС; розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність до *acquis*; підготовку проектів законів України, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття; моніторинг імплементації актів законодавства України.

Треба погодитися з думкою вчених, які вказують на наявність таких чотирьох процесів, що впливають на законодавче забезпечення боротьби зі злочинністю: глобалізація світових відносин, яка тягне і негативні наслідки; значне розширення ЄС; сприйняття законодавчого доробку ЄС; інтеграція України до ЄС⁷⁵.

Відзначимо, що в ЄС боротьба із злочинністю належить до третьої основи ЄС – спільної політики у сфері юстиції і внутрішніх справ («ЮВС»), і кримінальне законодавство в зазначеному утворенні, корені якого суто економічні, є *ultima ratio* (останнім аргументом).

Загалом співробітництво у кримінально-правовій сфері було започатковане в укладеному в м. Маастрихт Договорі про Європейський Союз (1992). Відповідно до ст. 29 Маастрихтського Договору метою Союзу

⁷⁴ Див.: Законотворчість: Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права [Текст]. – К., 2005. – С. 8.

⁷⁵ Див.: Буроменський, М. В. Розробка пропозицій змін і доповнень до законодавчих актів щодо Державної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в галузі боротьби зі злочинністю [Текст] / М. В. Буроменський, В. М. Стешенко та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х., 2005. – Вип. 10. – С. 197–200.

є забезпечення громадянам високого рівня захисту на просторі свободи, безпеки і справедливості, для чого здійснюються спільні дії держав-членів у сфері співробітництва у кримінальних справах, у тому числі за допомогою зближення (оскільки в цьому є необхідність) норм кримінального права. Спільні дії передбачають, крім іншого, установлення мінімальних правил щодо конститутивних елементів злочинних діянь і санкцій у сферах організованої злочинності, тероризму і наркобізнесу (п. «е» ч. 1 ст. 31).

Утім названі сфери можуть бути невдовзі розширені. Підстави для такого висновку є. Адже вже зараз аналітики наголошують, що гармонізація кримінального права в межах ЄС полягає в можливості встановлення європейськими рамковими законами норм про визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері особливо серйозних злочинів транскордонного характеру, боротьба з якими потребує спільної основи, таких як: тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконна торгівля наркотиками і зброєю, відмивання грошей, корупція, підробка засобів платежу, комп'ютерні злочини, організована злочинність тощо⁷⁶.

Згідно з Амстердамським договором (1997) європейське право отримало відверто *над*національний характер, який характеризується тим, що норми, створені міжнародним об'єднанням, мають перевагу над нормами національного права держав – членів ЄС. Такі норми є частиною національного права, мають пряму дію й обов'язкові для виконання, у тому числі в діяльності національних судових органів. У разі невідповідності національного права праву ЄС діють принципи верховенства права ЄС і прямої дії норм права ЄС. Концепція верховенства права ЄС над національним правом неодноразово підкреслювалась у рішеннях Суду ЄС.

Українське законодавство повинно бути приведене у відповідність до європейського законодавства на виконання зобов'язань, узятих на себе Укра-

⁷⁶ Див.: Качка, Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України асquis Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [Текст] / Т. Качка. – К., 2004. – С. 38–39.

їною перед ЄС відповідно до Угоди про Партнерство і Співробітництво між Європейськими Співтовариствами й Україною (УПС). Вона підписана 14 червня 1994 р. і ратифікована Україною Законом від 10 листопада 1994 р. Угода є частиною законодавства України і зобов'язує враховувати законодавство ЄС при розробці нових актів законодавства України та приводити у відповідність до них існуючі акти з метою створити правову базу для інтеграції України в ЄС. УПС є частиною права ЄС і покладає відповідні зобов'язання на обидві сторони. Угода передбачає такі способи зближення законодавства України та ЄС: 1) прямі зобов'язання щодо впровадження положень права ЄС у національному законодавстві України (ст. 50); 2) прийняття рекомендаційних рішень органами співробітництва; 3) прийняття Україною норм, які відповідають вимогам ЄС, за своєю ініціативою (непряма гармонізація); 4) укладання міжнародних угод у певних сферах; 5) визнання національних режимів⁷⁷.

12 грудня 2001 р. на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС було погоджено План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ. Ним встановлено такі завдання України, зокрема: забезпечити ратифікацію та імплементацію найбільш важливих міжнародних документів, спрямованих на боротьбу з нелегальною міграцією, організованою злочинністю та корупцією; боротися з транскордонною організованою злочинністю та відмиванням коштів.

Основні акти ЄС загального характеру⁷⁸ у сфері кримінального права дещо відрізняються за своїм змістом від тих, які видала РЄ. Серед цих актів можна виділити лише такі, що стосуються: 1) принципів кримінального права; 2) екстрадиції, а також урахування вироків; 3) покарання; 4) захисту прав по-

⁷⁷ Див.: Муравйов, В. І. Способи зближення законодавства України та права Європейського Союзу [Текст] / В. І. Муравйов // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – К., 1998. – С. 139–140.

⁷⁸ Стаття 34 Маастрихтського Договору передбачає, що Європейська Рада може, зокрема, ухвалювати: а) Спільні дії, що визначають підхід Союзу до окремих питань; б) Рамкові рішення з метою наближення законів та підзаконних актів держав-членів; в) Рішення, у тому числі щодо наближення законів та підзаконних актів держав-членів, які є обов'язковими, але не мають прямої дії; г) встановлювати Конвенції, які вона має рекомендувати до ухвалення державами-членами згідно з їх відповідними конституційними вимогами.

терпілих. На відміну від актів РЄ, акти ЄС додатково звертають увагу на кримінально-правові проблеми незаконної міграції. Надзвичайна увага приділена в актах ЄС питанням боротьби з корупцією, легалізацією злочинних доходів, посяганням на права людини і моральність.

Акти ЄС у сфері кримінального права можуть містити: а) проголошення того чи іншого діяння злочинним на всій території ЄС і встановлення ознак складу злочину; б) види і розміри покарань для фізичних осіб (при цьому розмір покарання зазвичай визначається за допомогою методу «мінімальної гармонізації»: державам-членам дозволяється передбачати більш суворі санкції); в) приблизний перелік обтяжуючих та пом'якшуючих обставин; г) відповідальність юридичних осіб (вона може бути кримінальною або адміністративною) та санкції для них; ґ) визначення термінів; д) підстави звільнення від покарання.

Загальноєвропейське кримінальне законодавство поки що розвивається недостатньо системно, звертає увагу лише на найбільш актуальні питання і, як правило, загалом не ставить за мету уніфікувати положення щодо злочинів і санкцій за їх вчинення, а також усі інші положення кримінального законодавства *всіх* держав Європи. Мабуть, це дійсно ще не на часі, незважаючи на існуючі у Європі інтеграційні тенденції. Адже кримінальні доктрини і закони в кожній окремій державі мають власні давні традиції, суттєво відрізняються від кримінальних доктрин і законів інших держав, і важко переконати громадян усіх цих держав у тому, що інша певна кримінально-правова модель є кращою за ту, що існує в їх державі. Саме тому сьогодні здійснюється не повна уніфікація, а лише певна гармонізація загальноєвропейського кримінального права. Разом із тим слід визнати, що все ж таки вже існує і певний масив *наднаціонального* кримінального права у межах ЄС. Як зазначають західні фахівці, європейське кримінальне право – це не правова концепція, а передусім діюча категорія, яка об'єднує процес розвитку галузі європейського кримінального права і його безпосередні механізми впливу на націона-

льні кримінально-правові системи⁷⁹.

На думку західних правників, жодна з форм права (законодавство, звичаєве право, договірне право, судове або прецедентне право, доктрина) не може претендувати на єдино практичне та справедливе – кожна з них має свої переваги та недоліки. Отже, сьогодні відмінність між тією чи іншою правовою сім'єю полягає в тому, яке саме з правових джерел переважає над іншим; такого ж юридичного устрою, який віддавав би перевагу виключно одному із джерел права і нехтував іншими, не існує⁸⁰. Водночас в Європейському Співтоваристві фактично визнано прецедентний характер рішень Суду ЄС та їх статус як найважливішого джерела європейського права⁸¹.

Українські вчені не відкидають самої можливості запозичення певних елементів прецедентної системи права. Так, В. Ф. Опришко вказує: «Особливістю європейського права є те, що воно виникло та активно розвивається на основі як континентального, так і загального права. Наприклад, питаннями забезпечення прав та свобод людини в рамках Ради Європи займається Європейський суд з прав людини. В своїй діяльності він поєднує елементи як континентального, так і загального права, зокрема, досить активно використовує в своїй практиці правило прецеденту. Обґрунтування судових рішень відбувається, виходячи не тільки з норм відповідних конвенцій, а й принципів справедливості, розумності, природного права, відповідності моральним критеріям суспільної необхідності»⁸².

У цьому зв'язку слід зазначити, що на території Європи Конвенція про

⁷⁹ Див.: Albrecht, P. A. Deficiencies in the Development of European Criminal Law [Текст] / P. A. Albrecht, S. Braum // European Law Journal. – 1999. – № 5. – P. 293–297.

⁸⁰ Див.: Корчевна, Л. Українське право і романо-германська традиція [Текст] / Л. Корчевна // Право України. – 2004. – № 5. – С. 19–22.

⁸¹ Див.: Хорольський, Р. Б. Судовий прецедент як джерело права Європейського Співтовариства [Текст] / Р. Б. Хорольський // Проблеми законності : республік. міжвід. науч. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – 1999. – Вип. 39. – С. 204–209.

⁸² Опришко, В. Ф. Проблема зближення європейського права із законодавством України [Текст] / В. Ф. Опришко // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем. – К., 2000. – С. 40–41.

захист прав людини і основоположних свобод функціонує або як самостійний акт, або як акт, який держави-члени впровадили в національні правові системи відповідними законами про договори.

В Україні є спеціальний Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., який визначає порядок виконання та врахування в правозастосовчій практиці судами та іншими правозастосовчими органами Конвенції та практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Необхідність врахування положень Конвенції і правових позицій ЄСПЛ, включаючи питання кримінального права, прямо впливає зі ст. 9 Конституції України та ч. 1 ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України», при цьому положення Конвенції мають перевагу над національним законодавством. Законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (статті 2, 17) передбачено, що рішення Європейського суду є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції, а суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права.

На думку П. П. Андрушка, оскільки у ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та у Законі «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. не зроблено застережень, що судами України застосовується практика ЄСПЛ як джерело права лише у справах проти України, рішеннями Суду, по яких визнано порушення Конвенції чи до справедливої сатисфакції у справі проти України, то суди України при розгляді конкретних кримінальних справ за наявності підстав мають застосовувати як джерело права практику Суду взагалі, тобто положення його рішень у справах і проти інших держав, які ратифікували Конвенцію⁸³.

⁸³ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. л-ри,

З цією думкою можна певною мірою сперечатися, як це робить, зокрема, О. М. Ведернікова⁸⁴, але повністю ігнорувати рішення ЄСПЛ не вийде.

Відповідно інші держави-учасниці так само мають застосовувати як джерело права практику Суду взагалі⁸⁵. Це неминуче зближає наші правові системи.

Урахуванню підлягає досвід зарубіжних держав щодо тлумачення (роз'яснення) кримінального законодавства і забезпечення єдності судової практики. Завдання такого тлумачення – розв'язати суперечності в законах і забезпечити єдність судової практики – з метою забезпечення дії принципів рівності всіх перед законом і справедливості.

У цьому зв'язку згадаємо про таке. У Стародавньому Римі існувала найвища жрецька колегія у складі від 3 до 15 осіб, уповноважена тлумачили Закони XII таблиць і неписану частину права. Її члени звалися *понтифіками*. Це були перші у світі особи, які отримали право здійснювати тлумачення законів⁸⁶.

На відміну від своїх класичних попередників, котрі уникали дефініцій і використовували казуїстичний стиль викладення, візантійські юристи IV–VI ст. нашої ери, не інакше як під тиском народу, стали трохи намагатися прояснити терміни, спростити викладення норм, дати прості й зрозумілі визначення. Саме тому в 50-й книзі всесвітньо відомих Дигестів містились спеціальні титули 16 і 17, де давалось тлумачення основних понять. Визначення термінів та інше тлумачення законів здійснювалось і в Інституціях Юстиніана – офіційному (тобто санкціонованому імператором) підручнику для студентів візантійських юридичних навчальних закладів⁸⁷.

2009. – С. 21–22.

⁸⁴ Ведернікова, О. Значение в уголовном праве России решений Европейского суда по правам человека [Текст] / О. Ведернікова, П. В. Волосюк. – Ставрополь, 2007. [Рецензія] // Уголов. право. – 2008. – № 1. – С. 134–138.

⁸⁵ Див. про це, зокрема: Волосюк, П. В. Значение в уголовном праве России решений Европейского суда по правам человека [Текст] / П. В. Волосюк ; науч. ред.: А. Г. Кибальник. – Ставрополь, 2007.

⁸⁶ Див.: Оноре Тоні. Про право: Короткий вступ [Текст] : пер. з англ. / Оноре Тоні. – К., 2004. – С. 21.

⁸⁷ Див.: История государства и права зарубежных стран [Текст] : учеб. для вузов. Ч. 1 / под ред. Н. А. Крашенинниковой и О. А. Жидкова. – 2-е изд. – М., 1999. – С. 474–475.

До речі, більш ніж за 1 100 років до того, як київські юристи ознайомились з першими рішеннями Європейського суду з прав людини, візантійський правознавець Вальсамон закликав: «Ми повинні тлумачити закони в дусі більшого людинолюбства і відповідно до цього виносити вироки»⁸⁸. А його колега Модестин підтверджував: «У жодному разі смисл закону не потерпить, щоб те, що введено на користь людей, ми шляхом тлумачення обертали всупереч їх благополуччю»⁸⁹. Сьогодні в Законі про кримінальне право Ізраїлю 1977 р. (стаття 34-каф алеф) прямо вказано: «Якщо закон може бути витлумачено по-різному, то справа вирішується згідно із тлумаченням, яке є найбільш прихильним до особи, яка підлягає кримінальній відповідальності».

В Україні після судової реформи 2010 р. найвищі суди практично припинили практику роз'яснення кримінального законодавства в постановах своїх пленумів (раніше, у 1992–2010 рр., Пленум Верховного Суду України прийняв 60 постанов з роз'ясненнями кримінального, кримінально-процесуального законодавства і законодавства про адміністративні правопорушення).

Відповідна практика в інших державах є різною. Так, згідно зі ст. 126 Конституції Російської Федерації (далі – РФ) Верховний Суд РФ дає роз'яснення з питань судової практики. Лише у 2012 р. Пленум Верховного Суду РФ прийняв 17 постанов з роз'ясненнями кримінального законодавства⁹⁰. Якщо тлумачення законів здійснюється настільки масштабно і вчасно, то це істотно впливає на однаковість розуміння законів усіма судами.

Західна правова традиція дещо інша. У державах Західної Європи пленуми найвищих (касаційних) судів (якщо вони є) не роз'яснюють законодавство у своїх постановах. Ці суди по-іншому формують єдину судову практику застосування законодавства. Переважно, як уже зазначалось, через преце-

⁸⁸ Медведев, И. П. Правовая культура Византийской империи [Текст] / И. П. Медведев. – СПб., 2001. – С. 493–498.

⁸⁹ Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) [Текст] / сост. В. А. Томсинов. – М., 2001. – С. 188–192.

⁹⁰ <http://www.supcourt.ru/second.php>.

дентні судові рішення.

Утім є й інші можливості⁹¹. Наприклад, у Франції на Касаційний суд покладено обов'язок надавати свою позицію щодо правових питань, з якими до нього може звернутись будь-який суд загальної юрисдикції⁹². Підставою для звернення до Касаційного суду згідно з положеннями статті L 151-1 Кодексу про судоустрій є наявність трьох умов: 1) положення закону повинне бути новим; 2) воно має спричиняти серйозні труднощі; 3) ці труднощі повинні виникати в багатьох судових справах.

Інший приклад. На підставі Закону ФРН «Про дотримання єдності судової практики вищих судів Федерації»⁹³ засновано Спільний сенат цих вищих судів. Він не є постійно діючим органом, а утворюється у випадку, коли один вищий суд у певному правовому питанні хоче відхилитись від рішення по ньому іншого вищого суду або Спільного сенату. Це є єдиною підставою для утворення Спільного сенату. З часу прийняття закону Спільний сенат засідав лише кілька разів. Отже, німецькі вищі суди не дуже хочуть відхилятися від рішень інших вищих судів або Спільного сенату.

Законом Угорщини «Про систему судочинства та судову адміністрацію»⁹⁴ передбачено механізм «процедури єдиного порядку», який полягає у прийнятті палатою Верховного Суду Угорщини з процедури єдиного порядку обов'язкових для судів рішень теоретичного характеру, дія яких спрямована «на майбутнє» і зазвичай не поширюється на сторони судового процесу. Підставою для застосування цієї процедури є наявність потреби у рішенні теоретичного характеру для забезпечення єдності майбутньої судової практики (ініціатор – Голова Верховного Суду, голова судової колегії або

⁹¹ Див.: Гера, Р. Забезпечення однакового застосування законів судами: механізми, практика України та інших країн, аналіз пропозицій для України [Текст] / Р. Гера, Р. Куйбіда, Т. Лесюк. – К. : Центр політ.-прав. реформ, 2005.

⁹² Див.: Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции [Текст]. – Киев : Истина, 2004. – С. 506.

⁹³ Закон ФРН «Про дотримання єдності судової практики вищих судів Федерації» (Gesetz zur Wahrung der Einheitlichkeit der Rechtsprechung der obersten Gerichte des Bundes) від 19 червня 1968 р.

⁹⁴ Див.: Система судоустрою в Румунії та Угорщині [Текст] // Вісн. Програми сприяння парламенту України ун-ту Індіани, ПСП/PDP#219. – С. 28–45.

у визначених законом випадках Генеральний прокурор). Така потреба може бути виявлена суддею будь-якого суду, про що той повідомляє голову суду, а також самим головою суду при здійсненні моніторингу судочинства. Однак відсутність такого рішення не перешкоджає розгляду справи та ухваленню рішення у ній.

Подібні процедури існують і в країнах англосаксонської правової сім'ї.

Наприклад, з метою забезпечення єдності судової практики п. 19 Правил Верховного Суду США, що набрали чинності 2 травня 2005 р.⁹⁵, встановлює процедуру підтвердження Верховним Судом США питань права. Згідно з цією процедурою Апеляційний суд США може звернутись до Верховного Суду США за роз'ясненням правового питання чи норми права, відносно яких він бажає отримати інструкції для ухвалення справедливого рішення у справі⁹⁶.

Загалом же, як нагадує С. В. Шевчук, принцип єдності судової практики невід'ємний від касаційної функції. В Україні Верховний Суд як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції повинен бути знову наділений касаційними повноваженнями, і тоді його рішення у конкретних справах мали б нормативну природу та сприяли вирішенню тих суперечностей судової практики, які порушують принцип правової визначеності⁹⁷. Саме суд касаційної інстанції формулює правові позиції у своїх рішеннях за наслідками касаційного оскарження рішень судів нижчого рівня. Найчастіше думка касаційної інстанції формально не є обов'язковою для суду нижчого рівня, але якщо суд відхилиться від неї, цілком очевидно, що його рішення в більшості випадків буде скасовано⁹⁸.

Процес зближення відбувається не лише у межах Європи.

⁹⁵ Див.: Rules of Supreme Court of the United States [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.supremecourtus.gov/ctrules/rulesofthecourt.pdf>. – Заголовок з екрана.

⁹⁶ Див.: Шишкін, В. І. Забезпечення прав людини в судочинстві США [Текст] / В. І. Шишкін. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 287.

⁹⁷ <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/A0AC5736AEB752FAC22579E9004CE65B?opendocument>.

⁹⁸ Див.: Шишкін, В. І. Судові системи країн світу [Текст]. Кн. 2 / В. І. Шишкін. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 148–151.

Ще в 1924 р. у Парижі була започаткована Міжнародна асоціація кримінального права (МАУП). У 2009 р. у Стамбулі пройшов уже XVIII організований цією асоціацією Міжнародний конгрес кримінального права «Кримінальне право і виклики глобалізації». У 1938 р. у Німеччині засновано Інститут іноземного та міжнародного кримінального права Макса Планка. У Франції у 1973 р. М. Анселем створено Центр з вивчення кримінальної політики. У 2009–2012 рр. у Пекіні відбулись чотири скликання Міжнародного форуму, присвяченого ролі кримінального права в епоху глобалізації⁹⁹.

Певні зусилля докладаються для гармонізації кримінального права в межах регіональних союзів. Наприклад, у рамках Північної ради діє Скандинавська дослідницька рада з кримінології, створена в 1962 р. міністрами юстиції Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії і Швеції з метою координації кримінологічних досліджень у країнах-учасниках, підготовки рекомендацій для Північної ради та урядів Скандинавських країн у сфері боротьби зі злочинністю. До складу Ради входять по два авторитетних криміналісти і по одному представнику Міністерства юстиції від кожної країни. Результат: усупереч світовій тенденції зростання злочинності Скандинавським країнам удається утримувати її на одному рівні і навіть зменшувати протягом останніх 15 років¹⁰⁰.

Надзвичайне значення для визначення кримінально-правової політики сьогодні мають Конгреси з попередження злочинності та поводження з правопорушниками. Готує їх однойменна Комісія, яка діє під началом основного координуючого органу ООН по боротьбі зі злочинністю – Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР). Починаючи з 1955 р. було проведено дванадцять Конгресів: I (Женева, 1955 р.), II (Лондон, 1960 р.), III (Стокгольм, 1965 р.), IV (Киото, 1970 р.), V (Женева, 1975 р.), VI (Каракас, 1980 р.), VII

⁹⁹ Див.: Додонов, В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть [Текст] : монография / В. Н. Додонов ; под общ. ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 4.

¹⁰⁰ Див.: Ведерникова, О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: скандинавская уголовно-правовая и криминологическая модель [Текст] / О. Н. Ведерникова // Государство и право. – 2008. – № 7. – С. 54.

(Мілан, 1985 р.), VIII (Гавана, 1990 р.), IX (Каїр, 1995 р.), X (Відень, 2000 р.), XI (Бангкок, 2005 р.), XII (Сальвадор, Бразилія, 2010 р.).

До порядку денного XII Конгресу, основною темою якого була «Комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики: системи попередження злочинності і кримінальне правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється», увійшли такі пункти: діти, молодь і злочинність; тероризм; попередження злочинності; контрабанда мігрантів і торгівля людьми; відмивання грошей; кіберзлочинність; міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю; насильство стосовно мігрантів та їхніх сімей.

Подібні, але менших масштабів міжнародні зустрічі – форуми, конференції, симпозіуми – постійно відбуваються в Україні або за участю українських кримінологів в інших державах.

Зрозуміло, що всі ці питання не проходять і не можуть пройти повз увагу європейських держав, які є активними учасниками процесів міжнародного співробітництва, а результати роботи Конгресів рано чи пізно оформлюються у відповідні міжнародні акти.

Необхідним є розуміння того, що злочинність не можна перемогти за допомогою самих лише кримінально-правових засобів. Адже злочинність, злочин, інше кримінальне правопорушення, покарання, інші кримінально-правові заходи – це не суто кримінально-правові феномени, а загальносоціальні явища, які підлягають дослідженню юристами-кримінологами з урахуванням досягнень інших суспільних, а також природничих і точних наук спільно з ученими-соціологами, економістами, психологами, медиками, а також істориками і філософами.

Кримінологія, як і будь-яка правова наука, повинна виявити не лише юридичні ознаки зазначених явищ, а й їх соціальний зміст і соціальні наслідки. Наприклад, політичні, економічні, моральні та інші соціальні фактори прямо впливають на криміналізацію чи, навпаки, декриміналізацію певного діяння, мають вирішальне значення для законодавця, коли він вирішує пи-

тання про необхідність чи, навпаки, непотрібність кримінально-правової заборони або її передчасність.

З другого боку, можливості кримінального права у сфері протидії кримінальним правопорушенням та його вплив на стан сучасної злочинності не слід переоцінювати. Кримінальне право – це «хірургічний» засіб. У класичному його розумінні воно залишається «зброєю» проти найбільш небезпечних злочинів, пов'язаних із тероризмом, іншим небезпечним насильством, торгівлею людьми, різними видами незаконного заволодіння чужим майном, відмиванням грошей, міжнародними злочинами тощо. Більшості же хвороб, у тому числі соціальних, можна запобігти чи вилікувати такі хвороби за допомогою превентивних і «терапевтичних» засобів.

Якщо політична верхівка держави не розуміє справжньої ролі кримінального закону і намагається вирішувати за його допомогою всі політичні, економічні і соціальні проблеми, то наслідком цього є лише підвищення рівня криміналізації суспільства, збільшення кількості ув'язнених, штучна маргіналізація та інші подібні наслідки. Прикладами цього є країни з досить жорсткою кримінально-правовою політикою і відповідно найбільшою кількістю осіб, які утримуються в умовах позбавлення волі, зокрема США, Росія, Китай.

Наприклад, особливістю американської кримінальної системи є те, що вона гуманна спочатку і безжалісна потім. У більшості штатів із 90-х рр. ХХ ст. практикується так званий «закон трьох ударів» (three strikes law). Цей термін запозичений з бейсболу, де гравець, що відбиває, пропустивши три удари, вибуває із гри. Система дає людині два шанси, карає несильно, але якщо людина не схаменулась, не змінила своєї поведінки, то третього шансу вже не буде.

Така прогресивна шкала юрбами заганяє людей у в'язниці, і саме з цієї причини США – перша у світі країна за кількістю ув'язнених на душу населення (друга – РФ). Закон трьох ударів призвів до того, що в Каліфорнії

в'язниці переповнені вдвічі порівняно зі своєю «проектною потужністю». Ситуацію ускладнює те, що кримінальна відповідальність у США настає за діяння, які в більшості інших держав не є кримінально караними. Це, наприклад, перепродаж або навіть дарування ліків, куплених за рецептом, ухилення від виконання обов'язків присяжного, керування автомобілем у стані сп'яніння, порушення *restraining order* – судової заборони (наближатися до певної особи, спілкуватися з нею, телефонувати, переписуватися, троллити в соціальних мережах, відвідувати певні заклади тощо), будь-яка погроза, *battery* – «рукоприкладство» (не обов'язково насильство, а навіть поплескування жінки по сідниці). Усупереч уявленням іноземців, у США вельми тяжким злочином є носіння вогнепальної зброї у громадських місцях (дозвіл можна отримати лише на її зберігання з метою захисту свого житла).

Факт засудження означає, що людину звільняють із роботи і потім не візьмуть на іншу пристойну роботу через недовіру до неї. Отже, Америка так улаштована: той, хто порушує правила, усе нижче опускається по соціальних сходах, а той, хто вище по них піднімається, тим більше боїться вчинити щось заборонене законом. Успішним, багатим стає той, у кого міцніші нерви й чистіші помисли¹⁰¹.

В інших країнах створені умови, за яких місця для застосування кримінального закону взагалі майже не залишається. Наприклад, на Мальті, населення якої становить близько 450 тисяч осіб (як в Україні населення Луганська або Маріуполя), за кілька останніх років не було вчинено жодного серйозного злочину. Замість прийняття десятків концепцій і програм протидії злочинності в цій країні розмістили мільйон відеокамер, які «прострілюють» її 24 години на добу, запровадили інше новітнє технічне, фінансове, кадрове та організаційне поліцейське забезпечення, а також ввели високі штрафи за будь-які порушення громадського порядку. Цього на фоні високого рівня ре-

¹⁰¹ Див.: Соколов-Митрич, Д. Справедливість по-американски: от наказания до оправдания [Електронний ресурс] / Д. Соколов-Митрич. – Режим доступу: http://cripo.info/index.php?sect_id=6&aid=145659. – Заголовок з екрана.

лігійності та/або моральності населення і відповідно належного правового виховання виявилось достатнім. Схожа ситуація – рівень злочинності надзвичайно низький – на Кіпрі, у Бахреїні, Сінгапурі, Данії, Ісландії, Люксембурзі, Норвегії, Новій Зеландії, Японії та ін.

Як на позитивний досвід зарубіжні вчені звертають увагу на унікальний морально-правовий клімат Скандинавії, в основі якого знаходиться особлива система моральнісних категорій і соціальних цінностей. Правосвідомості жителів Скандинавських країн властиві ідеї соціальної рівності, довіри до суспільних й юридичних інститутів, толерантність до різних проявів на особистісному рівні, а також загальне почуття справедливості, яке проявляється у відношенні до таких правових категорій, як «злочин», «злочинець», «покарання», «відповідальність». Для них характерним є уявлення про соціальні корені злочинності як основну криміногенну домінанту. Тому й основним напрямом боротьби зі злочинністю є соціальне попередження злочинів, а кримінальному праву відведена другорядна роль. Водночас визнається вирішальна роль системи юстиції (включаючи й кримінальне право) у створенні базових норм поведінки і в загальному попередженні злочинів¹⁰².

У Скандинавських країнах, а також у Швейцарії, Франції зі сфери кримінального права у сферу суто соціальну практично виведена ювенальна юстиція: усіма наслідками вчинення кримінальних правопорушень дітьми займаються переважно психологи, вихователі, педагоги, лікарі і лише незначною мірою – юристи.

Вважаємо, що Скандинавські країни демонструють гарний приклад того, якою має бути кримінально-правова культура населення та правозастосувачів. Вивчення та врахування цього й іншого подібного досвіду дозволяє певною мірою впливати на кримінально-правову культуру населення

¹⁰² Див.: Бонденсон Улла В. Моральный климат Скандинавии [Текст] / Бонденсон Улла В. // Государство и право. – 2005. – № 7. – С. 119–121; Ведерникова, О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: скандинавская уголовно-правовая и криминологическая модель [Текст] / О. Н. Ведерникова // Государство и право. – 2008. – № 7. – С. 54.

і правозастосувачів України та інших менш благополучних, ніж скандинавські, країн.

Економічна нерозвинутість прямо впливає на бідність і на високий рівень корупції, яка в Україні стала більш могутньою, ніж сама держава. У таких умовах неможливі розвиток загальної культури і довіра населення до представників влади. Безсоромність і розбещеність багатьох представників державного й комунальних апаратів, які використовують свої права та можливості насамперед на свою користь, спотворюють реформи в державі й унеможлиблюють нормальну діяльність влади взагалі, бо немає ані довіри людей до «реформ», ані довіри представників різнорівневих органів влади один до одного. Корупція і непотизм знищують конкуренцію як пружину розвитку бізнесу і разом із монополізмом, псевдоконкуренцією, регуляторними дисфункціями тощо гальмують інноваційний економічний поступ, особливо у сфері виробництва товарів, робіт і послуг. Загальна підкупність і продажність створюють обстановку підозри і ворожості кожного до всіх, усіх до кожного і заважають громадянській згоді в країні. У цьому полягають причини низького рівня правосвідомості населення в Україні. Зрозуміло, що жодну з цих проблем кримінально-правовими засобами вирішити не вдасться. «Лікування» є можливим тільки за умови відмови «верхів» від незаконно привласнених економічних та інших пільг і переваг, створення справжньої рівності всіх перед законом і судом.

Уряди ж благополучних сусідніх і не лише сусідніх країн повинні розуміти: наша бідність, наша корупція, наша аморальність впливають на їх населення так само, як, скажімо, гангстерський Гарлем свого часу впливав на весь Нью-Йорк або сицилійська мафія на всю Італію.

Тому порівняльно-правові дослідження не повинні обмежуватися лише доктриною, судовою практикою і кримінальним законодавством зарубіжних держав. Необхідно комплексно досліджувати їх кримінально-правову політику в усій її багатоманітності.

Хавронюк Н. И. Научное осмысление правовой доктрины и уголовного законодательства зарубежных стран

Акцентируется внимание на необходимости учета в уголовном праве Украины достижений европейской и мировой уголовно-правовой мысли и зарубежного уголовного законодательства. Проанализировано историю формирования традиции проведения сравнительно-правовых исследований как в теории уголовного права, так и в законодательстве. Автор предлагает осуществлять компаративистские (сравнительные) исследования и учитывать их результаты в законотворческой деятельности, в процессе интерпретации и при применении уголовного законодательства с целью повышения его эффективности. Подчёркнуто значение гармонизации европейского уголовного законодательства в рамках Совета Европы и Европейского Союза.

Ключевые слова: правовая система, гармонизация уголовного законодательства, уголовно-правовая компаративистика.

Havronuk M. I. Scientific Comprehension of Legal Doctrine and the Criminal Law of Foreign Countries

The attention is focused on the necessity of consideration in criminal law of Ukraine achievements of the European and international criminal law thoughts and foreign criminal law. The author proposes comparative studies and consideration their results in legislative activities, in the process of interpretation and the application of criminal legislation with the purpose of increasing its efficiency.

Key words: legal system, harmonization of criminal law, criminal law comparative studies.